

EDEBİYATTA SOSYAL VE PSİKOLOJİK İNCELEMELER

(1972 - 1973 Ders yılı Birinci Dönem Ders Notları)

- Sosyal Hizmetler Akademisi -

Sınıf : 3

Prof. Dr. Fuat Aziz GÖNŞET

Başlarken :

Yeni ders yılınızı kutlarım. Bu dönem içinde edebi eserleri inceleme tekniklerini içine alan bir ders göreceksiniz. Ancak bu inceleme Lise Edebiyat derslerinde alıştığınız biçimden biraz farklı bir görüş açısını sizlere tanıtmaya çalışacaktır. Bu dersinizde estetik yarıllardan ve biçimsel kurallardan uzaklaşarak edebiyat ürünlerini psikolojik ve sosyal açıdan görmeye, onları bir Sosyal Hizmet Uzmanına gerekli olan bir bilgi çerçevesi içerisinde değerlendirmeye alacaksınız. Belki bu alışkanlık size mesleğinizde ve çevrenizde daha geniş başarılar sağlayacak belki de edebiyat dünyasına oldukça orijinal bir kapıdan, bir profesyonel yetkisi ile girmenizi sağlayacaktır.

Dersin Amacı :

Akademide gördüğünüz eğitimin amaçlarından biri de "Türkiyenin koşullarını ve problemlerini kavrayabilmek için gerekli temel bilgiler hakkında iyi bir anlayışa sahip sosyal hizmet uzmanları" olarak yetişmenizdir. Bu koşulları ve problemleri kavrayabilmek, genel olarak toplum olayları ve insan yaşamını ilgilendirecek konular hakkında sağlam bir bilgi temelini dayanamakla mümkündür. Ancak çağımızın kültürünün ışığı altında, düşünme ve değerlendirme metotlarını benimsemiş bir kafa ile bu amaca varılabilir. Kısacası metot ve kültür sahibi olmak lazımdır.

Kültürlü bir uzman sadece kendi dalının dar çevresi içinde sıkışıp kalmamış, gözlerini insanların dünyasına çevirmiş kişidir. Bununla beraberli ve zevkli yolu edebiyata olan ilgidir. Sizler yaşlandığınızda kendi kişisel ve mesleki hayatınıza iyi bir değer biçmek arzusunda iseniz bu ilginizi hiç aksatmadan uyanık tutmak zorundasınız. Bu dersin özel amacı sizin edebiyat dünyası ile ilginizi ve ilişkinizi sağlamak ; bu ilgiyi verimli kılabilmek için de edebi eserleri okurken gözlemci, eleştirici ve araştırmacı bir tavrı benimsemenize gayret etmektir. Bu hedefe varabilmek için, bu derslerinizde bilimsel metod disiplinini, analiz ve sentez yeteneğini kazanmanız gereklidir. Hem psikolojik ve hemde toplumsal bir veri olan edebi eser yaratma işini bu nitelikleri içinde görmeyi ve özel teminle onları daha derinden derine tanımayı öğreneceksiniz. Dönem sonunda bu yetenekleri kazanırsanız öğretim gayesine varmış olacaktır. Ancak bunun bir temel olduğunu unutmamalısınız. Ondan sonrası sizin gücünüze, gelişme arzuınıza ve azminize kalmıştır. Ömrünüzün sonuna kadar kendi kendinizi tamamlamak çabasını elden bırakmazsanız hem kendinize ve hemde sizi yaratan topluma borcunuzu ödemiş olursunuz.

Dersin Konusu :

Bu derste her türlü edebi eser incelenecektir. Büyük veya küçük değerli veya değersiz her türlü edebiyat ürünü insan kişiliğinin ve insan topluluğunun bir verisi olarak incelenmeye layıktır. Bu incelemede biz mesleki bir görüş açısını muhafaza etmeye gayret edeceğiz. Eserini yapısı için yönünden incelendiğinde, onu yaratan insan kafasının biçimsel yapısını öğrenmiş olacağız. Bir biçimin tercih edilisindeki nedenleri araştıracağız. Eserin muhteviyatını incelerken onun topluma iletmek istediği mesaj üzerine eğileceğiz. Bu mesajı iletmek gereğini duyan kişiliğin psikolojik ve kültürel özelliklerini görmeye çalışacağız. Sanatçıyı bu davranışa iten kişisel ve toplumsal nedenleri ortaya çıkartmaya uğraşacağız. Nihayet gözlerimiz yeterli bir keskinliği kazandıysa ve kafamız insanoğlunun binlerce yıllık serüveni hakkında belirli bir aydınlığa erişmişse kültür ve yeteneğimizin ışığı altında sanat eserinin altında yatan toplumsal ve tarihsel gerçekleri seçer gibi olacağız.

Yazarı yaratan ortamın dinamik güçlerini, problemlerini, toplumsal yapısını, eserih satırları arasında görmeye başlayacağız. Bu alışkanlıklar örüs ufkumuzu genişletecek bizim insan bilimlerini öğrenirken yde isinize yarıyacaktır.

Metod :

Çağımızın kültürü bilimsel kültürdür. Hangi alanda olursa olsun, bilimsel disiplinden yoksun bir zihniyete dayanan bilgi değerini yitirmeye mahkumdur. Bir Sosyal Hizmet Uzmanı roman ya da siir okurken bile öğrenmiş olduğu bilimsel gerçeklerle gelişmiş kafasını kullanmak zorundadır. Bu derste inceleme konumuz edebi eserdir. Edebi eserler ise biraz önce belirtilmiş olduğu gibi psikolojik ve toplumsal verilerdir. İnsanın eserini incelemek aynı zamanda insanın kendisini incelemektir. Bunların her ikisinde doğal olaylar niteliğinde bulunluğu için bunları incelemek doğayı incelemek anlamını taşır. Gerçekten psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin metodu, bütün doğa bilimlerinin temeli olan gözlem ve denemeye dayanan "Tümevarım"(endüktif-istikrai) değerlendirme metodudur. Bu metodla doğa olayları arasında kurulan nedensel (kozaal-illi) ilişkiler sayesinde değişmeyen genel gencl yargılara varılır. Bilim dilinde bunlara "Kanun" denildiğini biliyorsunuz. İşte biz bu derslerimizde psikoloji ve sosyoloji kanunları ışığı altında, edebi eserlerin ve bunları yaratan kişilerin, toplumların özelliklerini, nedenlerini öğrenmeye çalışacağız. Bu işi yaparken herşeyden önce, sağlamlıktan arınmış bir sağ duyuya ve insanlığının çağımıza kadar geliştirmiş olduğu birkas mantık kuralına ihtiyaç vardır.

Bunlardan en önemlilerini sıralayalım.

Birsey, ne ise odur. Birsey, aynı zamanda, hem kendisi ve hem de başka bir sey olamaz.

Birsey (bir kavram, bir ifade, bir fikir veya bir önerme) hem kendisini doğrulayan bir şeye, hem de o doğruladığı şeyi yalanlayan bir şeye aynı zamanda uyumlu (veya eşit) olamaz. Yani bir fikir gelişme halinde olan iki fikri birden doğrulamaz.

Evrende sebepsiz olay yoktur. Her olgunun belirli bir nedeni veya nedenleri vardır. Belirli nedenler(Mutlaka ve daina) belirli sonuçları doğurur

Bu kuralları iyi benimserseniz ömür boyunca az saçmalarsınız. "Az saçmalarsınız diyorum" çünkü hiç saçmalamamak insan oğlunun elinde değildir. Bilgilerimizin ve ilişkilerimizin pekçoğu bilimsel değildir. Fakat çok dar bir uğraşma alanımızı teskil eden bilimden bahsettiğiniz yerde saçmalamamak zorundasınız. Bu sözlerimi hiç unutmayınız.

Size bu sözlerin dar çerçevesi içinde bir metodoloji dersi verecek değilim. Ancak su kadarını söyleyelim ki, şimdiye kadar görmüş olduğunuz psikoloji ve sosyoloji disiplinlere ait metodları iyi öğrenmiş iseniz, bu derste başarı sağlayacaksınız. Yeni ve özel metodlara ihtiyacınız olmayacaktır.

San'at yapıtları ve Edebi ürünler :

Edebi ürünler, herseyden önce bir sanat yapıtı olma kaygısı içinde yaratılmış eserlerdir. Güzel san'atların öteki dallarında olduğu gibi, bir estetik çaba ön plânda gelir. Edebi yazı, okuyucuda bir san'at heyecanı, bir duygusal ürperiş yaratmaya yönelmiştir. Bunun yanı sıra haber verici bir nitelik taşır. Yazarın "demek istediklerin" okuyana aktarır. Bu "demek istemek" soy eserin fikri, muhtevası olup söz kalıpları içinde aktarılmış düşünceden ibarettir. Bu özelliğiyle edebiyat ürününün, konuşmadan farkı yoktur. Malzeme olarak söz kalıplarını kullandığı için edebiyat bütün güzel san'at kolları arasında psikolojik muhtevayı paylaşma yönünden en verimli olanıdır. Gerçekten bütün san'atların amacı sanatçının duyduğunu duyurma, yaşanmakta olduğunu yansıtmaktır. Bunlar arasında en duygusal olanı müziktir. Müzik herhangi bir somut anlam taşımayan ses orantılarını yansıtır. Resim ve heykelde biçimler çok kere somutlaşır; duygu unsuruna düşünce elemanları da karışır. Somut düşüncenin en belirli kalıplar içine aktarıldığı san'atlar ise edebiyat ve tiyatrodur. Edebiyattaki duygu unsuru iki şekilde aktarılır. Bunlardan birincisi "Biçim" (form) ve "orantı" (tenasüp)dür. Söz kalıplarının fonotik özellikleri, ritim ve akıcılık gibi unsurlar düşünceye eklenmiş müzikten başka birsey değildir. Ancak, bu biçimsel elemanlar kelimelerin yapısında ve cümlelerin kuruluşunda gizli olup; bir parkıda veya operada olduğu gibi söz yapısına dışarıdan ve sonradan eklenmiş değildir. Edebiyat türleri içinde biçimsel estetiğe en yakın olanı siirdir. Burada saf duygusal unsuru aktarmak kaygısı ön plânda olduğu için konuşma dilinin geleneksel kalıpları varılarak söze biçimsel bir güzellik vermeye çalışırlar.

Edebiyat ürünlerindeki ikinci duygu unsuru aktarılan muhtevanın anlamında gizlidir. Bu anlam mesajın konusuna veya seçilen söz kalıplarının esasen taşıdıkları duygu yönüne bağlı olabilir. Eserde anlatılan düşünce yada olay, hitap ettiği okuyucu kitlesi için ortak duygusal yaşantıları ifade edebilir. İşlenen tema büyük veya küçük bir toplumun duygularını dile getirir. Kelimelerin duygusal yönünden söz ettiğimizde ise şunları anlıyoruz.

"Aşk", "Anne", "Vatan", "Millet", "Şeref" gibi kelimeler toplumu meydana getiren kişilerin hafızasında kuvvetli bir duygu yükü ile birlikte yer tutmuştur. Bu kavramları aktarıırken edebiyat ürünü okuyucunun duygularını da yer yer ayaklandıırarak, belirli bir estetik heyecanı duymaya onu hazırlar. "Haykırdı", "Kaldı", "Fırladı", "Asla", "Ebediyen" gibi abartılmış heyecan hallerine tercuman olan bazı kelimeler de bu cinstendir. Eskiden bunlara kuvvetli sözler denir ve belirli bir dönemin yazarları ile çağımızın kürsü demagogları tarafından kıyasıya kullanılırdı. Usta bir yazar bu tip yüklü sözcükleri, çağın modasına uyan estetik ölçülerinde kullanarak suretiyle, iyi bir piyanistin piyano tuşlarına dokunan parmaklarıyla yarattığı etkiyi yaratmayı başarır.

Bizim derslerimizde edebiyat ürünleri/san'at yönü de elbette tartışma konusu olacaktır. Fakat biz duygu unsurunu ve estetik çabayı psikolojik ve sosyolojik anlamları açısından ele alacağız. Daha doğrusu, bu yazı neden şu ölçüde duygulu, veya, bu toplumun duygusal hallerle meyletmesi ile ilgili değer yargılarının altında yatan nedenler hangileridir. gibi sorunlarla meşgul olacağız. Duygu ve düşünce elemanlarını bir araya getirerek edebiyat yapıtını ve onun gerçek nedenleri olan psikolojik ve toplumsal veri'lerini inceleyeceğiz. Kısacası, edebi eser bizim için mesleki formasyonumuzun aydınlatıldığı bir tetkik sahası olacaktır.

Eseri yaratan insan :

Bir edebi yazı herşeyden önce bir kişinin ürünüdür. Ortaklaşa yazılmış eserler hesaba katılmayacak kadar azdır. O halde biz eseri anlayabilmek için, onu yaratan çabayı ve bu çabayı gösteren kişiyi tanımak zorundayız. Bu 'kisi' dediğimiz varlık genel olarak doğanın ve özel olarak insan toplumu dediğimiz bir oluşumun parçasıdır. Ancak, eser yaratma çabası içinde tek'dir. Her şeyden önce tek olarak birşey olarak incelenmeye lâyıktır. Bu ölçüden ele alındığında, insan psikolojik bir veri'dir.

imdi,yazar adını alan bu bireyin psikolojik faaliyetini inceleyelim;

Edebî eser yazma işi yazı yazma,söz söyleme, kategorisinden bir harekettir. Bu hareket yürüme,yemek yeme,öpüme gibi "Davranış" adını alan sayısız psikolojik olaylardan biridir. Davranış bütün canlıların ortak bir özelliğidir. Bireyin davranışı psikolojinin en geniş incelenen konusudur. Şimdiye kadar psikoloji derslerinizde bu konular ve inceleme metodları hakkında yeteri kadar bilgi aldınız. Edebî eser yaratma eylemi içinde bulunan insan varlığını ve onun bu özel davranışını anlayabilmek için psikoloji konularına yeniden eğilmek zorunda kalıyoruz. Psikoloji sadece davranışı ve davranışı gerçekleştiren bireyi incelemekle kalmaz,aynı zamanda davranışın nedenlerini de araştırır. Bu nedenlerle belirli davranış kalıpları arasındaki değişmeyen genel bağlantıları,yani psikoloji kanunlarını bulmaya çalışır. O halde biz burada psikolojinin temel konuları olan "motivasyon " teorilerine ve kişilik kavramına temas etmek zorundayız.

Vazgeçilmez mantık kurallarından birisi olan nedensellik prensibini psikolojide hiç gözden kaybatmamak icabeder. Bir ey belirli bir davranış göstermiş ise muhtak bu davranışın kesin bir nedeni veya nedenleri vardır. En ilkel canlıdan en karışık insan organizmasına kadar bütün canlı varlıkların evrende kendilerine intikal eden etkilere karşısında tepki gösterdiklerini biliyoruz.Davranışları bir takım tepkiler olarak değerlendirebilirsek bunun etki sonucu meydana çıktığını kabul etken yerinde olur. O halde psikolojinin temel prensibini şöylece formüle edeceğiz."Her tepki bir etkinin sonucudur." Evrenden organizmaya intikal eden etkilere söz açmıştık. Aslında bu evren kavramı içinde organizmanın kendi yapısı da girer. Gerçekten,canlı organizmalar zaman süresi içinde geliştirdikleri içsel değişimler sebebiyle,kendi yapıları üzerine etkiye bulunmak olanağını da tasırlar."Kapalı tepki sistemi " adını verebileceğiniz bu otomatik tepkileme olayı canlı varlıklardaki yasama sürecinin bir parçasını meydana getirir. Aynı şekilde,organisma kendini çevreleyen dış ortandan gelen etkilere de cevap verir,keza,organizmanın gösterdiği tepkiler hem dış çevrede ,hem de kendi yapısı içinde bir takım değişimlere yol açar.Öylece bir taraftan organizmanın kapalı sistemi dahilinde dönüp duran,bir taraftan da onu dış ortamla yakın ilişki içine sokan iki yönlü bir tepkileme zinciri doğar. 6

İç çevrede süregelen bu eylem ile, organizma ve dış çevre arasında kurulmuş olan ikinci eylem zinciri hiçbir vakit paralel doğrular gibi birbirinden bağımsız süreçler değildir. Tersine, bu iki etkileşme zinciri durmaksızın birbirine karışarak organizmayı durmadan değişen karmaşık tepki kalıplarından örülmüş bir faaliyet içinde bulundurmaktadır. İşte hayat süreci dediğimiz olay budur. Bu olay organizmanın yapısında ve çevre ile ilintilerinde devam edip giden bir seri değişiklikten ibarettir. Canlı varlığın bedeni içinde vuk'u bulan iç çevre etkileşimleri daha çok fizyolojinin konusunu teşkil eder. Organizmanın bir bütün halinde iç ve dış çevre ile etkileşmesini inceleyen ve onu birer açılarından değerlendiren bilim ise psikolojidir. Bu etkileşme ve tepkileşme olayları psikoloji disiplini içinde özel bir takım kavramlarla ifade edilir. Psikoloji dilinde organizmayı harekete getiren etkilere uyarım adı verilir. Tepki, uyarımın sonucudur. İç ve dış uyarımlar organizmada meydana gelen değişimlerin habercisidir. Bu değişime karşısında organizmayı tepki göstermeye iten özel şartlar teessüs etmiş olur. Bu özel hallere " İhtiyaç " hali denir. Uyarımlarla onların yarattıkları tepkileri karşılamak mümkündür. Birçok bilimsel psikoloji çalışmaları sırasında tepkilerin uyarıma tabi olarak değiştikleri meydana konulmuştur. Belirli bir canlı varlıkta belirli uyarımlar, zorunlu olarak belirli tepkiler yaratırlar. Fakat aynı uyarımların farklı organizmalarda çok farklı özellikler taşıyan tepkilere yol açtığı da meydana konulmuştur. O halde bir tepkinin, birbirinden ayrı iki tayin edici şartı vardır. Bunlardan birincisi uyarımın vasfı, diğeri ise uyarıma maruz kalan organizmanın özelliğidir. Başka bir deyişle tepki, uyarım faktörü ve organizma faktörü diyebileceğimiz iki değişkenin fonksiyonudur. Uyarım organizmayı etkileyerek tepkiyi yarattığına göre bir numaralı formülde iki değişkenden yapısal faktörü temsil eden " O " harfini, yani organizmayı, iki numaralı formülde uyarım ile tepki arasındaki gerçek yerine yerleştiriyoruz.

Uy.

T.

Uy. —————> (O) —————> T.

O.

Formül 1. Tepki, uyarım ile organizmanın fonksiyonudur.

Formül 2. Uyarım, organizmayı etkilemek suretiyle tepkiyi doğurur.

Eğer canlı organizma belirli bir anda sadece birtek yalın uyarıya uğrasa olsa idi;bu organizma sadece birtek yalın tepki göstermiş olsa idi,uyarım ile tepki arasındaki nedensellik ilişkisini matematik bir kesinlikle göstermek kabil olurdu.Fakat böyle basit ve tek uyarımları yaratmak ve bu çeşit tepkileri ayırt edebilmek,bugün için en mükemmel labratuvar şartlarında bile mümkün olamamaktadır. Gerçekte canlı varlık için bir an içinde kendisini etkileyen milyarlarca yalın uyarımlardan kurulu bir etki sisteminin devamlı bombardımanı altındadır.İç ve dış çevrelerdeki en ince fizik değişiklikler bu karmaşık uyarım sisteminde yeni kalıplasmalar,yeni yeni örnekler yaratmaktadır. bunun yanı sıra,insan organizması gibi karmaşık bir tepki cihazında her an değişen örnekler içinde sayısız yalın tepkiler,bir demet halinde ortaya çıkmaktadır. Şu kadarını söyleyelimki insanın tepki sistemi içinde sadece beşyüzülsür çizgili kas mevcut olup,bunların herbirinin sayısız giddette kasılma olanakları vardır. İç organları hareket ettiren milyarlarca çizgisiz kas lifini ve bedenin içinde ve dışında yer alan hesapsız salgı bezlerini de düşünecek olursak en basit tepki örneğinin bile aslında ne kadar karmaşık olduğunu anlarız. Şimdi,yukarıda çizmiş olduğumuz bir ve iki numaralı formüllerin ne kadar basit ve indirgenmiş birer tarif oldukları daha iyi göze çarpıyor. Bu formülleri gerçek şartlara yaklaştırmak için,etki ve tepki kalıplarının karmaşıklığını daha iyi gösterecek kavramlara ihtiyacımız vardır.

Bunlar : " Sitüasyon" ve " Davranış" kavramlarıdır.

Aşağıdaki 3 numaralı formülde sayısız uyarımları içine alan iç ve dış çevre durumunu 1'den n sayısına kadar alt alta sıraladığımız uyarım elemanları ile gösteriyoruz. Organizmanın gösterdiği sayısız yalın tepkilerdenkurulu karmaşık tepki kalıbını da davranış adı altında gösteriyoruz.

Formül 3 . Yalın uyarımlar sitüasyonu,yalın tepkilerin bir araya gelmesi de karmaşık tepki örneklerini yani davranışları meydana getirir.

Tabiatla karşımıza çıkan gerçek durum budur. Tanımak olanaklarımızın mücaadesi nisbetinde uyarıcı sittäasyonları ve davranış kalıplarına ölçmeye ve değerlendirmeye gayret ederiz. Tariflerimizi daha belirli ve ölçülerimizi daha kesin kılabilmek için bu karmaşık görünümünü örnekleri analiz etmeye, mümkün olduğu kadar yalınç elemanlarına ayırmaya gayret ederiz. Bunun en olumlu yolu laboratuvar şartları ile yapılan denemelerdir. Dış çevredeki fizik şartların bazı unsurlarını arzumuza göre değiştirerek bu amaca varmağa çalışırız. Tepkileri de analizci bir gözleme tabi tutarak ayırdedebildiğimiz unsurları özel alet ve cihazlarla ölçüp miktarla belirtiriz. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar sittäasyon ve davranış arasındaki birçok ilişkileri kesinlikle ortaya koyabilmiştir.

Tepkinin doğabilmesi için şartlarda belirli bir değişikliğin gerekli olduğunu söylemiştik. Bu değişik şartları taşıyan çevreye "uyarıcı sittäasyon" adı verilir. İç çevredeki değişimler de organizmayı tepkiye iterler. İçten veya dıştan gelen uyarımlarla organizmanın tepkiye itilmesi olayına psikolojide "güdülenme" denir. Açlıkla veya susuzlukla bir davranışa itilme içeriden güdülenmeye; uyarıcı sittäasyonla davranışa yönelme dışarıdan güdülenmeye misaldir. Şimdi artık psikolojinin temel kuralını söyleyebiliriz:

"Her davranış bir güdülenmenin sonucudur."

Güdülenme'nin temelinde, organizmada vuku bulan fizik ve biyolojik bir değişikliğin yattığını öğrenmiştik.

"İhtiyaç hali" dediğimiz bu değişiklik organizmanın statik dengesindeki bir sapmanın ifadesidir. Canlı varlığın kendi yapısı içinde yarattığı veya dış çevreye yönelttiği tepki, aslında, bu eski denge durumuna dönmek için şartları değiştirmek hedefine yönelmiş bir çabadan başka birşey değildir. "Homeostasis" adı verilmiş olan denge hali yaşama sürecinin devamını sağlayan zorunlu şartları gösterir. Yaşama olayının, durmadan bozulan homeostasis'i yeniden yaratma işleminden başka birşey olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Zaten iç ve dış şartlar bozulmuş olan dengenin kısa zamanda yeniden kurulmasına elvermeyecek nitelikte olur. Bilhasse dış çevre şartları canlı varlığın çevreye yönelmiş davranışlarını ve çabalarını başarısızlığa mahkum eder. "Engellenme" dediğimiz bu hallerde canlı varlığın davranışlarının hedefine varması ve dengenin kurulduğunu gösteren "doyum" un sağlanması gecikir. O vakit organizmayı çok çeşitli ve şiddetli tepkilere iten bir gerginlik doğar. Engellenmiş insanın bilincinde rahatsız edici bir yaşantı olarak kendini gösteren bu özel hale "bunalım" adı verilir.

Buraya kadar anlattığımız olguların ve kavramların ığı altında "edebi eser yaratma" işlemini bir davranış olarak incelediğimizde bu davranış türünün güdülenme sonucu olduğunu, iç ve dış uyarımların mahsülü

bulundugunu söylemek mümkündür. Bu davranış da bütün davranışlar gibi belirli psikolojik kanunların etkisi altında gerçekleşir. Bütün davranışlar gibi, eser yaratmanın belirli bir hedefi olduğunu ve gerçekleştirmiş bir eserin onu yaratan kişiye bir doyum sağladığını kabul etmek zorundayız.

Edebiyat yazarı da, yemek yiyen, ılık çalan, öpüngen bir kimse gibi belirli psikolojik hedeflere varma gayreti içinde olan bir kişidir. Yazarın ve yazma işinin psikolojik ayrıntılarına daha derinliğine girmeden önce, bu yaratma olayında bunalımın özel rolüne kısaca değinmek isterim. Bunalım içinde olan insan "duygusal tepki adı verilen belirli davranış kalıplarını gösterme eğilimindedir. Sadece edebiyatta değil, bütün güzel sanat'alarda duygusal muhteviyatı hitabettiği kişilerle paylaşma arzusunun önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz. Şimdilik şu kadarını söyleyeyim ki sanat yaratma çabası kişiyi bunalımdan kurtarmaya yönelmiş davranışların en önemlilerinden biridir. Psikolojik anlam taşıyan şartlar sebebiyle engellenmiş sanatçı kişiliği sanat yaratıcı gücü ile ve yaratma davranışı sayesinde engellerin üstünden aşabilir. Yaratmanın sağladığı doyum, ^{delaylı} yoldan da olsa, sanat'cının bunalımını bazan çağların da ütesine aşan bir başarıya ulaştırabilir,

"Bunalım" gibi, iç duyguları ve yaşantıları anlatmak için kullanılan kavramlar henüz yeteri kadar anlatılmış değildir. Şimdilik biz davranışlar yaratan insanı sadece gözle görülen ve elle tutulan davranışları açısından ele aldığımız için, onu sadece bir tepki makinesi olarak görmeye devam edeceğiz. Bu sebepler, psikolojik hayatın içsel ve öznel (Sübjektif) mütalaasını çok daha conra ve inceden inceye ele alacağız.

Tepki makinesinin yapısı:

Bazı psikoloğlar insan ruhî cihazını "bir siyah kutu" olarak vasıflandırır. Zira, psikoloji bu kutunun sadece giriş (input) ve çıkış (cutput) dediğimiz unsurları ile meşgul olur, Kutunun mahiyeti hakkında vardığımız kanaat ancak bu iki unsurun karşılaştırılması yolu ile elde edilmiş zihni bir hüküm karakterindedir, derler. Gerçekten insan kişiliği hakkında modern psikolojinin bize öğrettikleri, uyum ve tepkilerin değerlendirilmesine dayanır. Siyah kutunun içi hakkında bilgi edinmenin tek yolu ancak o kutunun içine girmekle mümkündür. Birçoğumuzun buna verebileceği cevap hazırdır. "Biz zaten o siyah kutunun, kendi siyah kutumuzun içinde yaşıyoruz." Evet, hem de dışarı çıkmamacasına yaşıyoruz. O halde, ben size sorayım: "Ne görüyorsunuz?. Cevap vereceksiniz: "Dünyayı, renkleri, sesleri,

hatıraları ve heyecanları." Bu sözleriniz gerçek olabilir ve ben de buna inanırım. Çünkü, ben de içinde yaşadığım siyah kutuda buna benzer şeyler görüyorum. Bu saydığınız şeyler, ya da "yaşantılar" ancak o siyah kutunun içinde yer alan ve başkaları için varlıkları ve yoklukları eğit olan gerçeklerdir. Buradaki "gerçek" sözü sadece onları yaşamakta olan kimse için gerçeklik değeri taşır. Bilim ise "genel gerçek" dediğimiz evrensel olgularla ilgilenir. O halde tek, tek her her birimiz için yüzde yüz gerçek olan bu gölgeler bilimsel incelemenin konusu olamaz. Şimdi biz siyah kutunun içindeki gölgelerle değil de, kutunun maddi yapısı ile meşgul olalım. Bu açıdan ele alındığında siyah kutu bir zilli saat, bir otomatik telefon veya bir elektronik hesap makinesinden pek de farklı olmıyan bir cihaza benzer. Tüm otomatik cihazlarda ortak özellik olan evrensel bir prensibe göre çalışır. Bu prensip "Feed back" prensibidir. "Kendi kendini yönetme" anlamına gelen bu terim, kapalı bir sistem içinde bir zincir halkasının, yaratmış olduğu etki ile, bu etkinin dönüp dolayarak yine kendisini, yani ilk etki kaynağını etkileyecek bir harekete yol açtığı hallerde kullanılır. Bu dolaplarındaki kalorifer ocaklarındaki termostadlar, ekonomik krizler, tuvalet rezervuarları, buhar kazanı ve motor, güdümlü rüzeler, bir bölgedeki canlılar nüfusun artışı ve azalışı... hep bu prensibe tabidir.

Size daha yukarıda, uyarıcı siliüasyondaki değışikmelerin canlida ortaya çıkan tepkinin, bu sefer çevreye yönelerek ona etkilendiğini ve çevrenin uyarıcı vasfını kaybettiğini anlamıştım. Buna göre, canlı ile çevre arasında bir "feed-back" halkasının varlığından söz etmek kaatildir. Ancak, bu halka yalpare bir çember olmayıp, sayısız zincir halkalarından kurulu karmaşık bir örgüdür. Daha açıkçası, organizmanın tepkilerini hazırlıyan sistem de; sayısız feed-back halkalarından kurulmuştur.

Organizmayı tepki vermeye hazır belirli bir yaşama düzeninde tutabilmek için yani homeostasis'in devamını sağlamak için bile, milyarlarca elemandan kurulu feed-back halkaları gece-gündüz, her saniye işlemeye devam eder. Dış uyarımlar bu sistemde yeni hareketler doğurarak, onu dışa yönelmiş tepkilere sevkeder. Bu etkileşimin maddi görünümünü anlayabilmek, etkilerin geçtiği yolları görmek mümkündür. Anatomi ve fizyoloji bize bu imkanı az çok veriyor.

Organizma sayısız hücrelerden kuruludur. Bu hücre sınırları içinde az çok bağımsız bir yaşama süresi devam edip gider. Bunu sağlayan mekanizmalar tamamen kimyasaldır. Her hücre kendi homeostazisini koruyan bir seri

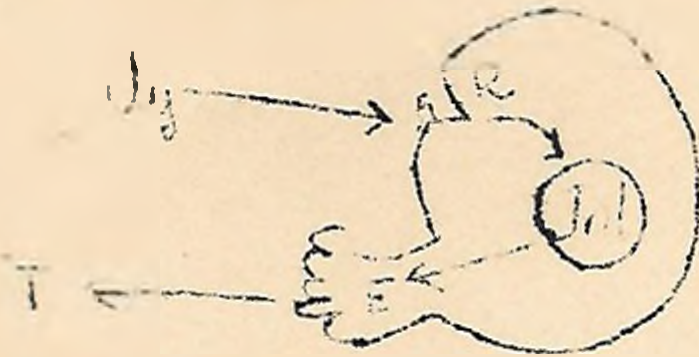
kimyasal olaylar zinciri içinde bir "iç feed-back" halkasına sahiptir. Bu halkanın kurulmasına önleyen tepkiler, hücreyi çevresi ile, yani diğer hücreler ile bir etkileşme ilişkisi içinde tutar. Bu hücreler arası ilişki organizmanın iç çevre dengesini meydana getirir. Ayrıca bütün halinde organizmayı dış etkilere karşı, bütün halinde, vaziyet alması sevkeden bir faaliyet mevcuttur. Organizmanın bir kısım elemanları, bazı hücreler ve vücut sıvıları bu faaliyette aktif görev almışlardır. Baza bir benzetme ile organizmanın haberleşme gerekçesi diyebileceğimiz bu yapılara ve organ sistemlerine "organizmanın integratif (bütünleyici) elemanları" diyoruz. İç salgı bezleri (hormonlar), bunları taşıyan vücut sıvıları (bilhassa kan), sinir dokuları bu görevi derece derece yüklenmişlerdir.

Özellikle yüksek canlıların sinir sistemi bu görevi, akıl almaz bir çegit zenginliği ve yumuşaklık içinde yerine getirecek derecede karmaşık bir yapıya sahiptir. Organizmanın en kuytu bir köşesinden doğan etkiler bu sistem sayesinde o etkiyi karşılayacak en uygun organlara, en kısa zamanda ve en ahenkli bir ölçü içinde taşınır. Sinir sistemi en uygun tepki kalıbını SEÇER, bu tepki tipinde görev alacak her unsura göre bağlama tahminatını verir ve bu elemanların hepsini bir anda harekete geçirir. Ortaya çıkacak tepki kalıbı organizmayı tekrar denge içine sokmaya yönelmiş bir eylem niteliğindedir. Sinir sistemi bu tepki kalıbını yaratırken ve uygun tepki moleküllerini seçerken "plasticite" adını alan niteliğinden faydalanır. Plasticite, geçirilen tecrübelerle göre, kendine yeniden şekil düzen verme, kendi kendini yontma yoğurma ve şekillendirme anlamını taşır. Kısacası sinir sistemi yarattığı her tepki kalıbı sırasında yeni bir zenginlik kazanır ve bundan sonra yaratacağı tepki kalıplarına katkıda bulunacak niteliklere kavuşur. Bunun ne şekilde olduğunu anlatmak hayli zordur. Ancak şu kadarına silyileyeyim ki, sinir sistemi bunu kendi feed-back halkaları sayesinde yapar. Gerçekten, feed-back mekanizmalarının en zenginine sahip olan sinir sistemi kendi yarattığı tepkiden, en çok kendisi, etkilenir. Ve hemen ekliyelim; bütün bu olaylar sağlam bir sedensellik kuralına uygun olarak cereyan eder. Yani en karmaşık kalıpları yaratan bu sistem kendi maddi varlığının ve kendisini çevreleyen maddi varlığın kanunları dışında hiçbir manevi etkiye, emre ve iradeye tabi değildir. Görülüyorki yaşıantıların gölge dünyasına başvurmadan da siyah kutunun işleyişini en çok anlamak mümkündür.

Buraya kadar anlatılanlarda organizmanın iç ve dış tepkileri- ni iç içe girmiş ince bir örgü halinde ele aldık. Malbuki, psikoloji, siyah kutunun dıştan görünüşünü ele alır. Bizim demin söylediklerimiz canlı ve cansız tabiatın işleme prensipleri idi. Fizik, kimya ve fizyoloji terimleri içinde siyah kutuyu tanımlamaya çalıştık. Evren karşısında canlı, tepki gösteren varlık veya davranış gösteren kişilik dediğimizde, organizmanın tutumunu bütün halde ele almak zorundayız. Bu vaziyet ağıta sadece sinir sistemi ve ya bütünleyici yapılar değil, organizmanın bütün varlığı hesaba katılmalıdır. Canlı yapıları bu açıdan sınıflandırmak gerekirse, sayısız elemanlar arasında kaybolmadan, basit bir aşama yapmamız mümkün olur.

Madenki organizma uyaranları alabilme niteliğine sahiptir, bu uyaranları alabilen yapıları ortak bir grupta toplayabiliriz. Bunlara RESEPTÖR denir. Madenki, organizma bu uyaranlar karşısında tepki gösteren elemanlara sahiptir; bu tepkiyi gerçekleştiren yapılara ortak bir isim verebiliriz. Bu organlara EFEKTÖR denir. Reseptörlerden uyarımı alan, uygun tepki kalıbının hazırlayarak onu bir bütün halinde getiren ve tepki kumandasını efektör organlara ileten yapıların olduğunu da buluyoruz; Bu sisteme de özel bir isim verebiliriz.

RESEPTÖR VE EFEKTÖR SİSTEM (bütünleyici ve bağlayıcı sistem). diyebiliriz. İşte böylece siyah kutunun maddi yapısını üç temel kavramla basite indirmiş olduk. Siyah kutu, uyaranları alan, tepki kalıbını hazırlayan ve tepkiyi gerçekleştiren bir otomatik makinedir. Bu ise "bütünüyle organizma" dır. Aşağıdaki şemada bu makinenin unsurlarını görüyorsunuz. Organizmanın milyarlarca reseptörü burada bir gözle, milyarlarca efektörünü meydana getiren kas lifleri ve salgı bezleri bir el ile ve milyarlarca feed-back yumağını meydana getiren sinir hücreleri ve lifleri ile iç salgı bezleri ufak bir daire ve bu daireyi reseptör ve efektör sistemlere bağlayan iki okla temsil edilmiştir. 9. ve 10. sayfalardaki formüllerde (O) harfi ile temsil edilen psikolojik varlığı anlatılmak için şimdilik bu basit şema bize yetiyor.

Şekil: 1- Siyah kutunun içi

"Edebiyat" gibi bir ince sanatın, bir güzel sanatın incelenmesine böyle kaba saba bir şema ile, insanı otomatlaştıran böyle bir görüş açısından bağlamak size hayal kırıcılığı gelebilir. Belki de siz "fikir", "duygu", "tedii hissiyat" falan gibi ince tabirlerle bu konulara girilmesine alışmış olabileceğinizden, yukarıdaki tutum yadırgatıcı olabilir.

Ancak peşin peşin söyleyeyim ki bizim dersimizin konusu kumaşın iğde bu yüzüdü. İnce ve hayali okuyan sözlere olan merakınızı edebiyat dergilerinin eleştiri sütunlarında bol bol doyurabilirsiniz. Şahsen ben de bu zevke sahibim, fakat konuya elle tutulur bir taraftan bağlamak ve anlatacaklarımı sağlam bir zemine oturtmak zorundayım.

Şimdi tepki makinemizi çalıştırarak, bezelerimizi onun yarattığı iğlere çevirelim. Bu iğler insanı şaşırtacak güzellikte olabilir.

Davranışın çevredeki etkisi:

Tepkilerin çevreye yöneldiğini ve orada organizma için elverişli şartları yaratacak bir değişiklik yaptığını söylemiştik. Çevreye yapılan bu etki çevrenin belirli bir kesimini değişikliğe uğratar. Adeta organizma bu kesimi bir hedef tahtası gibi niganlanmış ve davranışını bu noktaya çevirmişdir. Genellikle bu nokta veya bu kesim organizmayı uyarmış olan kesimdir. Pasif bir mısral, burnu yere uzamış bir köpek arsada yavaş yavaş yürürken birden belirli bir yöne doğru hızla koşar, belirli bir noktada durur, o belirli noktayı eğilerek bir kenik çıkarır ve dişlerine bağlar. Korişin kokusu, yani uyarın çevrenin bir kesiminden, yani toprak altındaki kenikten gelmiştir. Tepki de bu kesime yönelmiştir. Benek ki çevrenin her elemanı değil, sadece belirli bir kesimi, belirli bir anda tepkinin hedefi oluyor. Sebep oldukları uyarın yüzünden veya hedef oldukları tepki yüzünden çevre içinde anırsız psikolojik bir aniak kazanan bu elemanlara "Obje" denir. Bu obje üzerine etkide bulunmak, davranışın hedefidir. Bu hedef sözünden kastedilen anlam, davranışın oninde sonunda bu objeye vararak onu etkileyeceği gerçeğidir. Davranışın hedefi gerçekleşirse, yani çevrede davranışın tekrarına lüzum bırakmayacak yeni bir sityasyon yaratılmış olursa, davranış amacına ulaşmıştır.

Ö halde "amaç" organizmayı tepkiye sevk etmiş olan uyarıcı ve güdüleyici sityasyonu bozarak dengenin devamını sağlamaktır. Buna, "doyum" denir. İleride

yaşantılardan söz ederken doyum halinin insan bilincinde bir rahatlık duygusu uyandırdığını söyleyeceğiz. Şimdilik, bunu davranışın amacı olarak ulagması olarak tanımak bizim için yeter.

Artık, eser yaratma, davranışına yeniden dönebiliriz. Öğrendiğiniz kuralları uygulayacak olursak, edebiyat ürünü yaratma davranışının bir doyum sağladığını kabul etmek durumunda kalırız. Ancak, bu kabul davranışın tamamen bitmiş olması şartına bağlıdır. Eire bazı yaratma çabaları kişiyi yeni yeni tepkilere güdüleyen sonuçlar verir. Şimdilik güdüleyici nedenleri bir tarafa bırakarak, biz yine tepkiyi incelemeye dönelim. Acaba edebi eser yazma hangi tipten bir tepkidir.

Edebiyat ürünü yaratma ekspresifdavranışlardan biridir:

Simit yemek, ısıklık çalmak, öpüşmek veya okuldan kaçmak birtakım davranışlardır. Eser yazmak da davranış olmak bakımından bunlar gibidir. Ancak, belirli bir özelliği vardır. O da hedefidir. Bu davranış obje olarak uyarım alabilen insan varlığını etkilemeye yönelmiştir. Hem de bu etkilemeye yönelmiştir. Hem de bu etkileme belirli bir situasyonun bu yeni varlığa aktarılması esasına dayanır. Hepiniz telefon oyununu bilirsiniz. Baştaki oyuncu yanındaki kulağına bir kelime fısıldar. Kulağıyı alan onu yanındaki aktarır ve böylece uyarım hiç bozulmadan öbür uca kadar gider. Burada her "kişi" uyarımı nakleden bir davranış görürüz. Daha ileride göreceğiz ki insan türü çok karmaşık kalıpları kendi hemcinsine en ince ayrıntılarına kadar iletebilecek tepki çeşitlerine sahiptir. Bu çeşit tepkilere "ifade edici davranışlar veya ekspresif davranışlar" denir.

Bu özellikte davranışlar sayesinde bir insan kendi türünden başka bir insanı çok kesin kalıplar içinde etkileyebilir. Bu kalıplar çok ayrıntılı uyarım kombinasyonlarının ifadesi olabilirler. Yeter ki bu uyarıma muhatap olan ikinci organizma bu kalıplara karşı daha önceden ayırtedici bir nitelik kazanmış olsun. Bu kalıplara "sembol" dendiğini daha ileride göreceğiz.

Ekspresif davranışlar içinde "verbal davranış" tipi önemli bir yer tutar.

Bütün sözlü davranışlar buraya girer. Sözlü davranışın etkili olabilmesi için, hedef olarak seçilen objenin söz kalıpları halindeki sembollere karşı ayırtedici bir duyarlık kazanmış olması, yani Türkçesi konugulan dili bilmiş olması gerekir.

Mimikler, jestler, gizilen resimler, yazılan yazılar hep ekspresif davranışlardır. Resim ve yazı grafik davranış özelliği taşırlar. Heykel ve pantomim yaratma çabaları plastik ve dramatik davranışlardır. Edebiyat ise grafik olmaktan çok, herşeyden önce bir verbal davranış tipidir. Çünkü, kullandığı araç sözdür, bunun ses titreşimlerine veya kağıt üstüne dökülmesi muhtevasına pek fazla tesir etmez. Burada kullanılan semboller (Söz ve yazı) farklı bile olsa, kalıbın değişmediğini açıkça görüyoruz.

Edebiyat ürünü bir iletişim aracıdır :

Ekspresif davranışların özelliği, bu davranışı yaratan organizma içinde gelişmiş olan kalıba, benzer vasıflı bir başka organizmanın tepki cihazına aynen aktarabilme ve ona maledebilmedir. Tepki kalıplarının birden fazla organizmalar tarafından paylaşılmalarına "komünikasyon" (haberleşme) denir. Komünikasyon, toplu halde yaşayan canlılar arasında ortaklaşa yaşama olanakları temin eden en etkili araçtır. Ve bu araç en çok insan türünde gelişmiştir. İnsan organizmasının ağız ve yüz kasları ile beş parmaklı eli ona son derece karmaşık ekspresif kalıplar ve bunun sonucu da, son derece zengin iletişim imkanları vermiştir. Denilebilir ki, insan uygarlığı ve insan kültürünün doğuşunda en etkili hisse yüzbinlerce yıldan beri gelişmiş olan iletişim olanaklarına bağlanabilir.

Edebi eserlerin hem düşünce kalıplarını hem duygu kalıplarını aktarmada ne derece yeterli olduğunu yukarıda söylemiştik.

Edebiyat ürünlerinin toplumla ilişkisini ve toplumsal anlamını ele alırken bu konuya tekrar döneceğiz.

Kominikasyon Doyum Sağlar

Bütün davranışlar gibi, ekspresif davranışlar ve bu davranışların gerçekleştirdiği kominikasyon insana doyum sağlar. Çok gelişmiş bir ruhi cihaza yani bir tepki makinasına sahip olan ve daima hemcinslerinin meydana getirdiği bir toplum içinde yaşayan insan ihtiyaçlarının hemen hepsini kominikasyon ile gideren bir varlıktır. Bu ihtiyaçların bir kısmı doğuştan, insan organizmasının yapısına bağlı olarak mevcut olan ve zaman zaman kendiliğinden çıkması beklenen biyolojik ihtiyaçlardır. Geri kalanı ise insan türününengin öğrenme yeteneği sayesinde toplum içinde gelişmekte olan ruhi cihazın sonradan hasıl ettiği ruhi ihtiyaçlardır. İnsan tepki sisteminin "plastisite" adını verdiğimiz yeni tepki kalıpları hazırlamak kapasitesi sayesinde ilkel ihtiyaçları dolaylı yollardan gideren karmaşık davranış kalıpları hazırlamak işini ona verir. Zamanla dolaylı yollardan geçen ara hedefler tepki kalıplarının asıl hedefi olma vasfını kazanırlar. Bu karmaşık davranışlarla varılan hedefler de artık doyum sağlama, yani organizmayı davranışa yönlendiren ihtiyaç halinde ortadan kaldırmaya yeter, ilkel organik ihtiyaçları ortadan kaldırmadığı halde, hatta bu ilkel ihtiyaç durumlarının mevcut olmadığı hallerde bile bazı uyarılar sebebiyle kendi kendine ortaya çıkan bu tepkilerin sağladığı doyuma psikolojik doyum diyoruz. Birinci tip ilkel ihtiyaçlara "Primer ihtiyaçlar", ikinci tüpten türetilmiş ihtiyaçlara ise "Secunder ihtiyaçlar" denildiğini psikoloji derslerinden biliyorsunuz. Şimdi kominikasyon sağlayıcı ekspresif davranışların ihtiyaçlar ile ilişkisine tekrar döneriz.

Kominikasyon, insan türünde, primer ihtiyaçların tatmininde önemli bir rol oynar. Daha annesinin karnından yeni çıkmış olan bebek bile açlığını giderecek memeyi annesini uyandırın sesi ile ve çirpirmesi ile temin eder. Çocuk zamanla karnı doyurmak, bezlerini değiştirmek, uykuya yatırılma gibi primer ihtiyaçlarına karşı doyum sağlayacak tepkileri yittiler ve daha mikemmel ve karmaşık bir şekilde gerçekleştirmeyi öğrenir. Başlangıçta "non-verbal" yani sözsüz olan bu ekspresif tepkiler yavaş yavaş gelişerek en kıymetli kominikasyon aracımız yani konuştuğumuz dili meydana getirirler. Çocuk karnı doyurulduğu zaman, bezi değiştirildiği zaman, üsümekten kurtulupda anne göğsünde uyutulduğu zaman gerçekten ilkel ve organik ve ilkel bir doyuma kavuşur. Ancak bu doyumların gerçekle mesi sırasında aldığı birçok uyarılar annenin çocuğun dudaklarına temas eden yumuşak teni, onu ritmik bir şekilde sallayan kolları, başını okşayan eli, yanaklarını

öpen ağız ve nihayet kulaklarına dolan ninnisi bu doyumlara sürekli olarak eşlik eder. Şartlanma Fenomeni dediğimiz bir bağlantı ile çocuk için bu uyarımları almak doyumun bir parçası haline gelir. Bu çeşit çeşitli uyarımlar insan hayatında yeni hedefler yaratır. İşte sırf bu uyarımları alabilmek için organizmayı çeşit çeşit tepkilere sevkeden sonradan geliştirilmiş olan ihtiyaçlara psikolojik ihtiyaçlar diyoruz. Bu ihtiyaçlar zamanla sevilme ihtiyacı, hürmet edilmek ihtiyacı toplumca aranan bir kişi olmak ihtiyacı gibi karmaşık şekiller alabilir. Bu sekonder ihtiyaçları gideren ve psikolojik doyumlar sağlayan davranışlar zamanla akla gelmeyecek şekilde karmaşık ve nihayi hedefi ilk bakışta anlaşılmayacak kadar dolambaçlı şekiller alabilir. "Kendi kendine saygıyı kaybetmek" iyi bir mevkiye, çok paraya, güzel bir sevgiliye, spor bir otomobile, fazla bilgiye, maddi veya manevi kuvvete sahip olmak gibi psikolojik hedefler iste bu türetilmiş psikolojik ihtiyaçların doğurduğu birtakım tepkilerin doyuma varmasını sağlayan araçlardır. Bu yolda insanlığı, birçok ekspresif tepkilerden ve komünikasyondan faydalanılır. Binlerce yıldan beri gelişmekte olan insan uygarlığının ve insan kültürünün en kesin gelişme sebebi iste bu yaygın hedeflere hergün biraz daha geniş ölçüde varabilmeyi sağlamaktadır.

Komünikatif Tepkilerin Çeşitli Amaçları

Ekspresif davranışlarla gerçekleştirilen komünikasyon primer ve sekonder ihtiyaçları giderici bir doyum sağlar. Ancak, bu çeşit tepki kalıpları bazen gerçek hedeflerine varmadıkları halde yine de belirli bir doyum sağlamaya yeter. Bu ihtiyaç halinin bir "İç tepki" yolu ile giderilmesidir. Aç bir insanın yalamakla, yalnızlıktan korkup panığa kapılma bir kimsenin kendi kendine şarkı söylemekle, hat hatta bazı şarkı sözlerini aklından geçirmekle gerginlikten kurtulması buna örnek gösterilebilir. O halde dediğimiz psikolojik süreç, aslında bir "İç Komünikasyon"dur, bir çeşit "ekspresif iç davranış"tan başka bir şey değildir. Tepki makinasının bir "iç feed-back" diyeceğimiz bu olay, yeni tepki kalıplarının hazırlandığı bir mutbaki gibi, organizmaya akıl almaz bir plastisite yeteneği kazandırır. Gerçekten, komünikatif kalıpların çoğu, efektörlere varmaksızın ve dış alandaki hemcinslerinize yani gerçek objelere yönelmeksizin siyah kutunun içinde dönüp dururlar.

Denilebilir ki, biz komunikasyonun çoğunu başkaları ile değil, kendimizle yaparız. İşte bu çeşit içsel komunikasyon da "buna Oto-Komünikasyon da diyebilirsiniz" tıpkı sahici komunikasyon gibi, belirli bir doyum sağlar.

Görülüyor ki, ortaya çıkardığımız her tepkide ,telafuz ettiğimiz her sözde, kalomamızdan çıkan her ~~söz~~ kelimede topluma veya birbirlerine hitap etme kaygısı yüzde yüz mevcut değildir. Bunu, bir dereceye kadar da, bir iç tepkinin sağlayabileceği doyum için yaparız.

Şimdi, unutmamamız gereken önemli bir nokta kondiliğinden karışımıza çıkıyor.

" Yazar, biraz da kendi kendisine hitap etmenin zevki için yazı yazan kimsedir " bu hitap onda yeni düşünce kalıpları yaratacak ve belki de ruhi cihazının daha etkili vedaha zengin, objelere yönelmiş ekspresif tepkiler hazırlanmasına hizmet edecektir. Bu hedefe varacağı inancı veya ümidi, işte bu 'psikolojik durum ' yazar için başlı başına bir doyumdur. Zira, Oh.. söyledim diyen insan " Ah söyleyemedim " diyen insandan elbette farklıdır. "Ah söyleyemedim " durumunda.. ki insanın hali, bir ihtiyacın görünümünü verir. Bu halden çıkıp da " Oh söyledim " demiş bir insan haline gelmek için gerçekleştirilmesi için gerekli olan tepki tarzı ise yazarın tipik davranışdır.

Vardığımız bu sonuca göre, edebiyat ürünü yaratan davranış yazarın kısmen topluma, kısmen kendine hitap eden komunikatif bir tepkisidir. Bu her iki hitap tarzı doyum sağlayıcı özellik taşır. Yazar , yazı yazmaya güdülenmiş kimsedir. Çevresel uyarılar onda kolaylıkla ihtiyaç hali dediğimiz gerginliği yaratır. Bu gerginlikten kurtulmanın tek yolu yazmaktır. Halide Edip Adıvar roman yazmayı çocuk doğurmaya benzetmiştir. Kafasında şekillenen belli belirsiz fikirlerin olaylarla kamçılandığını, zamanla dürtükleyici bir sışkinlik ve gerginlik yarattığını ve her yazdığı romanın sonunda ' noktayı koyarken doğurmuş kadının huzuruna kavuştuğunu ve yazmış olduğu bir romanı eline aldığı vakit çocuğunu inceleyen bir anne gibi onu merakla süzdüğünü anlatmıştır. Mahmut Makal'da ,kendini yazmaya güdüleyen uyarılardan ve hissettiği gerginlikten söz ederken Bizim Köy'ün 114.cü sayfasında şöyle diyor :

"Yumublayacak tavuk gibi konular kafanda sıralaırken akşamı dört gözle beklerim. Akşam da anlattı'm gibi, yazabilirsen yaz. Dağınıklığa da katlanırsın oldum. Ama üstünde yazacak birşey olsun. Masa sandalye gibi şeyler ne gezer burada... Bunlarda kabulum yeterki

113.cü sahifede ise

"Yazmadan da olmuyor, Bir el dürtüyor içinden, Her gördüğüm insan, hayvan, esya, sanki "beni dile getir" diye sesleniyor bana.....

Elbette "sırf yazmak için yazmak " güdüsü dışında yazarın tepkilerini yöneltti başka sebebler de vardır. Ekmeğin parası bunların başında gelir. Hayatını kalemi ile kazanmak mecburiyetinde olan insanlar için bu güdüleyici faktörün önemi inkar edilmez. Fakat unutmamamız gereken gerçek şudur ki yazarlık dürtüsü olmasa idi, bir profesyonel yazar ekmeğini kazanmak için bu mesleği seçmezdi. Okuyacağınız ve inceleyeceğiniz eserlerde bu üç motifi ve yazmanın sağladığı üç çeşit doyumu ayırt etmeye çalışınız. İncelemeye almış bir göz, çok kere, satırlar arasında bu üç çeşit güdülemeyi seçer ve bunların dozunu da farkeder.

Genellikle, gazete ve dergilere konu yetiştirmek zorunda olan yevmiyelî yazarın davranışında ekmeğin kaygısı önemli olan motiftir. Didaktik yazarlar ve politika sözcüleri, daha çok topluma ve aksiyona yönelik komünikatif tepkiler geliştirirler. Sairler ve deneme yazarları, daha çok kendi kendine marulannanın zevki için kalem oynatırlar. Bu üç sınıftaki bütün profesyonel yazarların davranışlarında her üç doyuma ve güdüleme tarzına az veya çok rastlamak mümkündür.

Tepki cihazının Gelişmesi

Reseptöre çarpan her uyarım, konektör ve integratör sisteminden geçen her akım, efektörleri harekete geçiren her emir, içinden geçtiği tepki makinasında iz bırakır. Daha doğrusu suları yararak gelen bir gemi gibi ardındaköpüklü dalgalar ve dönen girdaplar bırakır. Hemen onun ardından gelen bir kayık o dalgaları ve girdapları aşarken mutlaka sallanacak, yükselip parçalanacak, rotasında belirli bir değişiklik olacaktır. Gerçekten ortaya çıkmış olan bir tepki organizmayı yeni tepkilere hazırlar, Dalgalanan deniz çabuk durulduğu halde, tepki makinasının girdapları, yani integratör sisteminin feed-back halkaları yıllarca dönüp durur ve etkinliklerinden fazla bir şey kaybetmezler. Organizmanın bu kalıcı değişimleri kazanmasına " Öğrenme " ve etkin kalıpların uzun süre saklanmasına "Hafıza " diyoruz. Görülüyor ki öğrenme ve hafıza yetenekleri ruhi cihazın durmaksızın değişmesine yol açarlar. Artık yaratıcı organizma eski organizma olmaktan çıkmıştır.

Karşılaştığı uyarımlar estisinin aynı da olsa, ortaya çıkaracağı tepkiler farklı olacaktır. Genellikle, bu farklılaşma bir zenginleşme doğrultusunda gelişir. Normal bir organizma kazandığı tecrübelerle gelişir, tepki genişliği ve tepki çeşitliliği çoğaldığı ölçüde, seçme ve uygun kalıpları bulma olanağı da artar. Buna plastisitenin artması da diyebiliriz.

Simdilik eser yaratan 'isiyi bir tepki makinası olarak anlatmaya çalıştığımız için, ruhi cihaz hakkında söyleyeceklerimiz bu mekanik ölçülerin dışına çıkmıyor. Ruhi cihazı günlük konuşma dilimize daha yakın ve daha canlı bir ifade ile anlatabilmek için yeni kavramlara ihtiyacımız olacaktır. Yaşantılardan ve kişilikten söz ettiğimizde, bu konuya yeniden ve daha etraflı olarak, döneceğiz.

Uyarım ve tepkilerin senkronik ve diakronik Vasıfları

Organizmayı etkilemiş uyarımların ve yaratılmış tepkilerin kalıcı tesirlerini böylece gördükten sonra, notlarımızın 8.ci sahifesindeki 3 nolu formülü yeni bir anlayışla değerlendirmek zorundayız.

Belirli bir anda organizmanın ortaya çıkardığı davranış, hiç şüphesiz, o andaki, uyarıcı sitüasyonunun etkisi ile doğmuştur. Ancak o anda organizmanın bu tepkiyi 'a' tarzında değil de 'b' tarzında vermiş olmasının sebebini, organizmanın daha önce maruz kaldığı uyarımlara bakarak bulmak kısmen olsun kabildir. Yani, biz belirli bir davranışın sebebini organizmayı harekete getiren son "tetik Uyarım" ile birlikte, onu şekillendiren eski uyarımlara bağlayabiliriz. Misal : "Dersten sonra kantinde toplanalım." diye size bir uyarım tevcih etmiş olsam, hiçbiriniz yerinizden kıpırdamazsınız. Fakat, ders zili çalar çalmaz kantine doğru yürürsünüz. Benim söylediğim söz sizin organizmanız için hazırlayıcı bir uyarım, zil sesi ise sizi harekete geçiren tetik uyarım vasfındadır. Kantine doğru yürüme davranışı o anda analiz edilecek olursa, bu davranışın gerçek sebebini anlayabilmek için geçmişe ait bazı soruşturmalara yapmak zorunluluğu kendini gösterir.

İşte, tepkiyi doğuran, daha doğrusu onu hazırlayan uyarımlar mazide kalmış ise veya tepki ile uyarım arasında uzun veya kısa zaman süresi mevcut ise buna "Diakronik" tepki veya uyarımlar denilir. Geçmiş anlatmanıza vesile olan hatıralar ve olaylar sizin için diakronik uyarımlardır.

Bugünkü uyarımlarla hazırlanmış olan fakat gelecekte ortaya çıkacağına **topkiler** sizin için diakronik tepkilerdir.

Elinize bir iğne batıracak olsam veya dizinize bir çekiçle vursam, o anda süratli bir tepki gösterirsiniz. Bu tepki Diakronik değildir. O anda almış olduğunuz uyarımdır. Böyle hem zaman uyarımlarından gayri bir sebebe ~~bağlanmayan~~ tepkilere ve bir anda tek başına onları ortaya çıkaran uyarımlara "Senkronik" uyarımlar ve senkronik tepkiler adı verilir. İlkel organizmalarda ve henüz gelişmemiş bebeklerde tepkilerin çoğu senkroniktir. Plastisitenin zenginliği, öğrenme kapasitesinin genişliği, muhafaza etme yeteneğinin gücü ve yasama süresinin uzunluğu ili orantılı olarak, bir canlının tepkileri, gittikçe daha geniş ölçüde diakronik uyarımlarla ilişkili olur. Elbette karşılaşılmış olan uyarımlardaki çeşit zenginliği de buna tesir eder. Böyle karmaşık sistemli bir canlıda tepkilerin ve davranışlarına gerçek analizini yapmak gittikçe zorlaşır. Bu sebepleri daha iyi bir şekilde anlayabilmek için organizmanın gelişme tarihçesini bilmek veya öğrenmek gerekir. Bu çeşit incelemeye " Genetik Metod " denilir.

Bir sanat eserinin, özellikle bir edebiyat ürününün gerçek motiflerini kavrayabilmek için eseri yaratan yazarın hayatı, serüvenleri hakkında bilgi edinemek çok önemli olabilir. Zira bir fikrin savunulması, bir deyimın kullanılması, duygusal bir kalıbın gelişmesi yazarın çok eski tecrübelerine kadar uzanan güdüleyici sebeplere dayanabilir. Herhangi bir edebi yazıyı, uyarım-tepki formülü içinde açıklayabilmek demek: o yazarın gelişme tarihçesi içinde keşdisini etkileyen uyarımları bilmemize bağlıdır. Bu uyarım kombinezonları onun hayatı boyunca içinde yaşadığı çevre ve onun bütün değişimleri demektir. Görülüyor ki bu analizi eksiksiz yapmanıza imkan yoktur. Burada insan türünün doğal vasıfları imdadımıza yetişiyor. Hangi çeşit uyarımlar karşısında hangi tip davranışların genellikle ortaya çıktığını bilirsek, yazarın kişiliği çağı ve çevresi hakkında da bir miktar bilgiye sahip isek bu tahlile girişirken pek de silahsız ve aciz durumda kalmayız. Mesale : öfkeli bir ifade kullanan yazarın tepkisi bize iki şey düşündürür. ya bu yazar bir "öfkeli yazardır" ya da yazıyı yazmadan önce belirli uyarımlar karşısında kalmıştır.

Birinci sık doğru ise bu öfkeli yazarın kişiliğini "Öfkeli Kişilik" kılan diakronik uyarımları onun hayat hikayesinde ararız. Geçirdiği sıkıntılar, babasının setr kişiliği hapishanede geçirdiği yıllar, uğradığı haksızlıklar onda bu kişiliği yaratmış olabilir. İkinci sık doğru ise yazının muhtevasına bakarak bu öfke duygusu ile yüklü verbal kalıpları yöneltmiş olduğu öbjelerle yazarın ilişkilerini düşünürüz. İnsan tepkileri hakkında bilgi ve tecrübeniz ne kadar fazla ise o kadar sağlam yorumlar yapabiliriz. Bazen verbal tepkiler dolaylı hedeflere yönelmiş olabilirler. Bu kalıpların gizli hedeflerini ve gerçek motiflerini tanımak önemli bir iştir. Zira bu sebep ve gayeleri bazen yazarın kendisi de bilmez. Tepkilerin gerçek psikolojisi onun bilinç alanı dışında kalmıştır. Halbuki insan türünün bu gibi durumlarda sıklıkla kullandığı dolaylı tepki kalıplarının çeşitlerini ve mekanizmalarını bilen bir uzman çok kere bu gizli kalmış uyarım-Tepki ilişkisini basit bir bilmece gibi çözer. Bir yazıda gerçek motifler olarak asâğılık duyguların, cinsel çatışmaların çeşitli engellenmelerin kokusunu almak onun için pek zor bir iş değildir.

Görülüyor ki psikoloji bilgisi edebiyat ürünlerini anlamakta son derece önemli bir yardımcıdır.

Kalıtımsal ve Edinilmiş Tepki kalıpları :

Eskiden beri psikolojide insan zihnini karıştıran yanlış anlaşılmış kavramlardan biriside " İlgüdülerdir" Eskiden düşünme ve ayırtetme diye tanımlanan zekanın insan davranışlarını şekillendirdiği kabul edilirdi. Bunun için insana "Düşünen Hayvan " denilmiştir. Sanki hayvanlar düşünemez bir seçin yapamaz, problem çözememiş gibi bugün hayvan psikologları yüksek canlıların belerle bir ölçüde bu yeteneklere yani; insan zekasını has tanımlan istidatlara sahip olduklarını meydana koymuşlardır. Bu yetenekler canlıların sahip oldukları plastisite vasfı ile doğru orantılı olarak artar ve hepsi öğrenme ile kazanılır. Buna karşılık eski psikologlar ve filozoflar, hayvanların basılabilecek derecede düzenli ve ritmik davranışlarını organizmanın derinliklerinden gelen esrarlı bir kuvvete bağlamışlar ve bu kalıtımsal dürtüye " İlgüdü " adını vermişlerdir. Bugün, arıların düzenli poligonlar halinde petek yapıları, örümceklerin ağ örmeleri, örümde yuvasından çıkmamış kuşların deniz asırı güney illerine göçmesi gibi davranışlar başka bir gözle incelenmektedir.

Atık hayvanların cevherinde, tanrı vergisi pergel ve gönyeler, yahut Akdeniz haritaları olduğu kabul olunmuyor. Bu tepkiler de, bütün tepkiler gibi uyarımlar sonucu ortaya çıkmış olarak kabul ediliyor. Ne var ki organizmada doğuştan getirilmiş olan kalıtımsal tepki kalıpları, gerekli uyarımı alır almaz harekete geçmekte ve basit bir tepki tipini gerçekleştirmektedir. Bu basit tepkiler ardarda dizilerek sürekli sınıtyasyonlara uyan oldukça karmaşık tepki zincirlerini yaratmaktadır. Görölüyor ki organizmanın derinliklerinde saklı olan şey, bir güdü değil bir tepkikalıdır. Bu kalıbın özelliğı doğuştan getirilmiş, yani öğrenilmemiş oluşu, değişmez oluşu ve kısmi oluşudur. Kısmi dediğimiz bu basit ve küçük tepkilerin biribirine eklenebilmesi için dış uyarımların aradarda gelmesi, yani çevre ile aktif bir etkileşme şarttır.

Zeka eseri dediğimiz davranışlar, bu ilkel tepki parçacıklarının çok geniş bir çeşit zenginliğı içinde farklı ve her seferinde değişik kombinozonlar yaratmasına dayanır. Bu değişme, öğrenme yeteneğı ile mümkündür. O halde, zeka öğrenmedir, diyebiliriz. Öğrenme yani devam edegelen uyarımlardan etkilenererek yeni ve değişik kalıplar yaratma ise sadece insana değil, kısmen hayvanlara da has olan bir özelliktir. Nitekim, değişmez kalıptaki birçok "içgüdüsel" tepki tipleri insanlarda da fazlası ile vardır. Dizkapağına çekiçle vurulan veya eline iğne batırılan insanın gösterdiği yalın tepkiler dahil, bütün reflekslerimiz içgüdüsel tipte tepkilerdir." Korku Davranışı", "Öfke Davranışı", "Sevinç davranışı", "Şaşkınlık Davranışı" denilen oldukça karışık ve duygusal davranış örnekleri kalıtımsal tepkilerdir.

İlkel canlılardaki bu değişmez kalıptaki, kalıtımsal, içgüdüsel tepkiler onun hayatının en önemli kısmını meydana getirir. Buna karşılık, öğrenilmiş veya edinilmiş kalıplar kanun davranışlar serisi içinde pek küçük bir yek tutar. Gelişme basamaklarında yükseldikçe canlıların öğrenme yeteneğı artar. İnsanda en son şeklini alır. İnsan hayatında davranışların büyük çoğunluğunu öğrenilmiş tepki kalıpları teşkil eder.

Ancak bu yeni tepkilerin ilkel ve kalıtımsal tepkilerden doğduğu unutulmamalıdır. Bu değişim, "Şartlanma" adını verdiğimiz bir fizyolojik olayla vuku bulur. İçgüdüsel bir uyarım-Tepki çiftinin meydana getirdiği kalıba "Şartsız tepki" adı verilir. Bu tepkiyi yaratan uyarım "şartsız uyarımdır". Şartsız uyarım, organizmayı etkilemeden pek kısa bir zaman önce başka bir uyarım organizmayı etkilemiş ise ve bu iki uyarım hemen hemen senkronik bir şekilde sık sık tekrarlanmış ise, Bu iki uyarım arasında bir bağlantı kurulur. Organizma sadece şartsız uyarıma karşı değil, öteki uyarıma karşı da hassas hale gelir. Artık yeni uyarım tek başına bile ortaya çıksa, organizmada aynı tepkiyi yaratır. Organizmanın plastisite özelliği sayesinde meydana gelen bu değişikliğe "Şartlanma" denilir. Geçerlik ve etkinlik kazanan yeni uyarıma "şartlı uyarım" yeni kazanılmış olan bu tepki tipine de "Şartlı Tepki" adı verilir. Şartlı tepkiler ve değişe değişe yeni uyarımlara bağlana bağlana, biribirine eklene eklene, ruhi hayatımızın bütün zenginliğini, bütün alışkanlıklarımızı, bütün bilgilerimizi, bütün kültürümüzü ve medeniyet yaratma gücümüzü meydana getirirler

Bir edebiyat ürünü, elbette şartlı uyarımların sonucu ve şartlı tepkilerin eseridir. Fakat bütün bu verbal davranış zenginliği arasında, bu kalıpların anası olan kalıtımsal va içgüdüsel çizgileri ~~XXXX~~ sezme mümkündür. Bilhassa, edebiyat içine ne derece heyecan karışmış ise, yalnız tepkiler o ölçüde fazlalaşmış demektir. Zira, biliriz ki davranış tipleri arasında içgüdüsel kaynaklı tepkilere en çok yaklaşan akdaik tipler heyecan tipleridir. Bir düşünce kalıbınıⁿ duygu yükü fazla ise o kalıbı etkileyen uyarımları daha kolaylıkla kestirebiliriz. Güdüleme duygusal yükün fazlalığı ölçüsünde şiddetlidir. Buna karşılık, duygu yükünden fazla arınmış düşünce kalıplarının gerçek motiflerini yakalamak güçtür. Salt düşünce dediğimiz verbal tepkiler de zekanın daha doğrusu zengin bir şartlanmanın doğurduğu karmaşıklık o derecede artmıştır ki bir tepkiyi yakalayarak onun getirmiş olduğu şartlanma basamaklarını gerisin geriye izlemek hemem hemen imkansız hale gelir.

Bereket versin ki, edebiyat ürünleri içinde böylesine düşünceye dayanan, "kuru" yazılar hayli azdır. Hiçbir edip yazısında trigonometri problemlerinden veya nükleer fiziğin çetin denklemlerinden söz ağız.

Görülüyor ki, bir edebi eserin incelenmesinde duygu unsurunu yakalamak ve duygusal tepkilerinin nedenlerini izlemek bizim için son derece önemlidir. Bu anah-tar bizi daha genel daha olağan ve daha tanıdığımız uyarım-tepki ilintilerine doğru götürür.

Güdü Tipleri:

"Güdülenme"nin, iç ve dış uyarımlarla vuku bulduğunu daha önce görmüştük. Her iki halde, uyarım, organizmada özel bir değişiklik, "ihtiyaç" hali dediğimiz bir biyolojik şart yaratıyordu. Bu şart, organizmada bir "gerilim" in doğmasına yol açıyordu. Gerilim, tepki kalıbının harekete geçmesini ve davranışı gerçekleştirmesini sağlayan bir kinetik enerjiye benzetilebilir. "Hedef" e yönelmiş olan davranış bu hedefe varmış ve situasyonu değiştirmiş ise, uyarımı ve gerilimi doğur-an neden de, ortadan kalkmış olur. Gerilimin zail olması "doyum" sağlar.

Çok kere organizmanın iç şartlarında, yaşama sürecinin zaruri bir icabı o-larak, fizyolojik değişimler olur. Bir dış uyarıma lüzum kalmadan da gerilim ve bunun sonucu olan tepki ortaya çıkar. Burada "iceriden güdülenme" bahis konusudur. "Güdü" (motive) içerdedir. Ama, bu bir "iç güdü" değildir. Zira, ortaya çıkarılan tepki şartlı da olabilir. Meselâ, susayan insanın suya değil de bardağa koşması . böyle bir şartlı tepkidir. Bu tip iç güdülenme'leri yaratan güdülere "dürtü" (drive) adını veriyoruz. Tepkilerinizin birçoğunun kaynağında böyle iç, fizyolojik nedenler önemli bir yer alır. Birçok tepkilerde de davranışın ortaya çıkabilmesi için dışarıdan gelen bir uyarının varlığı şarttır. Böyle, dış güdülenmeyi doğuran çevresel uyarımlara "kançı" (incentive teşvik edici) diyoruz.

Davranışlarımızın büyük çoğunluğunda iç ve dış güdülenmenin, yani kançı ve dürtülerin birlikte rol oynadıklarını biliyoruz. Hava, su besin ihtiyacı gibi, cinsel ihtiyaç gibi primer ihtiyaçların doğurduğu tepkilerde dürtülerin rolü faz-ladır. Buna karşılık, sekonder, yani edinilmiş ihtiyaçların doğurduğu tepkiler de senkronik ve diakronik şartlı uyarımlar kançı rolünü oynarlar.

Edebiyat ürünlerinde dürtüsel güdülenme tipine çok rastlanmaz. Nele ağılık ve susuzluk gibi dürtülerle kalama alınmış eserler oldukça azdır. Fakat hiç yoktur. Da denemez.

Geçirilmiş olan açlık ve benzeri tecrübeler şiddetli diakronik uyarılar halinde sanat eserlerini etkileyebilirler. Jack London'un "Yaşamak Hırsları" hikayesi ve Knut Hamsun'un "Açlık" adlı eserinden bazı pasajlar buna örnek gösterilebilir.

Edebiyatta cinsel dürtünün yeri azımsanmayacak kadar önemlidir. Denilebilir ki, aşk edebiyatı kaynağını, önemli bir ölçüde, cinsel dürtüden alır. Ancak, çiril çiplak cinsel dürtüye pek fazla rastlamayız. Esasen "kaynak tabağı" vs. gibi pornoğrafi adı verilen müstehcen edebiyat her toplumda yasaklanmış ve iletişim olanakları kısıtlanmış verbal tepki örnekleridir.

Cinsel dürtüden kaynağını alan edebi davranış örnekleri, daha çok, insan kültürünü teşkil eden türetilmiş sekonder ihtiyaçlarla karışmış halde ve "sofistike" dediğimiz medenileşmiş ve incelenmiş tepki kalıpları içinde karşımıza çıkar. Aşk edebiyatında cinsel objenin, daha doğrusu sevgi objesinin yeri, yazarlar tarafından daha çok önemslenmiş ve cinsiyet dürtüsünden yani içsel fizyolojik güdülenmeden daha ön plana çıkarılmıştır. Aşk edebiyatında doyum çekilleri de oldukça sofistike ve türetilmiş görünümündedir. Sevgili ile söyleşmek, el ele tutuşmak, ya da bir kokteyl partinin, bir araba safasının verdiği ^{doyum} amaç olarak işlenmiştir.

Birçok edebiyat ürünlerinde güdüleyici faktörleri araştırırken, bunların içsel ve dış karakterlerini tanımak mümkün olabilir. Bu konuda en büyük yardımcımız eserin kendisi, yani verbay kalıplara dökülmüş olan muhtevasıdır.

Güdüler bahsine son vermeden önce, dış uyarılara bağlı güdülenmenin iki tipine işaret etmek yerinde olacaktır. Dışarıdan etkileyen güdüler, yani (insentive) denilen) kançılar organizmayı iki şekilde etkileyebilir. Bir dış uyarım organizmanın belirli bir ihtiyacını karşılar nitelikte olabilir. Mesela, eşek için yonca, manda için su, köpeğe için inek birer uyarıcı obje, yani kançıdır. Bu uyarımların organizmada yarattığı gerginlik, onda bu objelere yaklaşıma tepkisini doğurur. Bu çeşit tepkiye "yaklaşıma tepkisi" adını veriyoruz. Yaklaşıma tepkisinin hedefe varmasıyla gerçekleşecek doyum canlı için bir çeşit "ödül (mükafattır) Buna karşılık, canlıyı tamamen ters doğrultuda etkileyen kançılar da vardır. Eşek için sopa çocuk için acı biber, öğrenci için yazılı yoklama bu çeşit kançılardandır. Böyle uyarımların organizmada yarattığı gerginlik, onda objeden uzaklaşma tepkisini doğurur. Bu tip tepkilere, "uzaklaşma tepkisi" ve böyle kançılara "ceza" (mücazat) adını veriyoruz. Bu çeşit uyarımların bir adı da "zararlı uyarım" (nocive stimulus) dur.

Zararlı uyarımların güdülediği tepkilere "zarardan koruyan ya da zararı haber veren tepkiler" anlamına (nociceptive tepkiler) denir. Gerek ödülleri gerekse cezalar organizmayı etkiledikleri vakit, ortaya çıkan tepkilerin hepsi aynı gayeye hizmet ederler: 3 de organizmanın yaşamasını ve türün devamını sağlamak amacıdır. Tehlikeden kaçmak, faydalıya yaklaşmak bu amaca hizmet edebilecek tek yoldur. "Kemek bulursan ye, dayak bulursan kaç" sözü bu gerçeği dile getirmektedir.

Edebiyat ürünlerinin çoğu yaklaşma tepkileridir. Zaten bütün iletişim davranışları aynı türden yaratıklarla bir yakınlık kurma amacına yönelmiştir. Bazen nadir hallerde yazar belirli bir tehlikeden belliğini korumak, gereğini veya menfaatlerini tezavüzlerden korumak ve uzaklaştırmak için kalem oynatır. Bu tip yazılara en çok biyografiler arasında rastlarız. Bazı olaylarda yazarın kendini mazur göstermek gayreti ile nasıl kaçtığını, nasıl saklandığını satırlar arasında izleyerek ona acır yahut gülersiniz.

Ençellenme: Çatışma ve Taskılar :

Karşı ve dürtülerin, kısacası güdülerin, organizmada yarattığı gerginlik tepkiye yol açar, denizdik. Ancak bu tepkinin hedefine varması gerginlik doğurucu vasfı ortadan kaldırması ile doyum sağlanabilir ve tepki yatışır. Bir an için tepkinin hedefe varmasını ve doyum gerçekleştirilmesini önleyen bir engelin varlığını düşünelim:

Bu halde, tepki durmayacak, aksine şiddetlenecektir. Kaşlangıçta organizmayı kısımlı bir faaliyet içine sokmuş olan bu tepki diğer organlara da yayılarak onu K daha aktif bir girpınma içine sokacaktır. Ağ bir kedi gördüğü ekme parçasına uzanarak, onu yer ve sırt üstü uzanır. Aynı ağ kedi ile onun ağığını giderecek ekme parçası arasında bir tel kafesin varlığını düşünürüz. Artık o ekme parçası kedi için, onu belirli ve düzenli bir yaklaşma tepkisine güdüleyen karşı olmaktan çıkmış; adeta onu kudurtan bir kırıbağ haline gelmiştir. Kedi şiddetle miyavlar, yalanır kuyruğunu sallar, telleri tirmalar, yutkunur, tüyleri diken diken olur, sağa sola saldırır ve nihayet ek gibi oradan uzaklaşır, soluğu iki mahalle ötedeki bir ağacın tepesinde alır. Orada hırsla yalanır ve genellikle mastürbasyon yapar.

Görülüyor ki tepkinin hedefi olan objeye varma engellendiğinde, tepki düzenini kaybediyor, tepki düzeninin kaybediyor., şiddetleniyor ve yaygınlaşıyor. İlk bakışta hiç ilgisi yokmuş gibi görünen bambaşka tepkilere yerini terk ediyor. Bu hal yaklaşma tepkisinin engellenmesine misaldir. Aynı şeyi, uzaklaşma tepkisinin engellendiği sırada da görebiliriz. Tencereden et çalan hırsız bir kedi sopa ile kovalanırken kulaklarını kısar, çok düzenli, ritmik ve sessiz hırsız adımlarıyla, adeta zarif bir eda ile firar yolunu tutar. Ancak aynı kedi duvar köşesine sıkıştırılmış ise, demin size anlattığım korkunç tepki kasırgası kendini gösterir. Hiç kimseyi bu şekilde engelleneninizi tavsiye ederim. Çünkü, bu çegit tepkilerin sonunun nereye varacağı belli olmaz.

Engellenme edebiyatına birçok yazarların eserlerinde rastlıyacaksınız. Çok kere yazar engellenme karşısında içine düştüğü bunalımı eserinde dişe getirir. Bazen de şahit olduğu engellenme olaylarını veya sahnelerini bir gözlemci sıfatıyla eserinin muhtevasına aktarır.

Fizikî eser yazmanın da engellenmeye karşı ortaya çıkan yan tepkilerden biri olduğunu burada tekrar belirtmek isterim. Bunu kedinin yan tepkilerinden herhangi birine benzetmeye serbestsiniz. Bence kedi eser, köşeye sıkışmış kedinin pençe ve ... diş kuvvetiyle muhasara hattında kanlı bir gödik ve kurtuluş yolu açması derecesinde başarılı ve tehlike çayan bir tepkinin örneğini verir. Kimi eser de ağaç üstünde mastürbasyon yapmaya benzer. Ondan üstün ve başarılı bir tarafı yoktur.

Engellenme insanın iç tepki kalıplarına da yerleşebilir. Normal bir insanın ruhi cihazında her tepkinin gerçekleşmesine izin vermeyen kalıplar vardır. Bunların hepsi gelişme ve eğitimle kazanılmış ve çoğu değer yargısı karakterinde bir takım kalıplardır. İlerde yağanılardan bahsederken bu iç engellemelere tekrar değineceğiz. Bu edinilmiş engelleyici kalıplar, kaynağını organizmanın kalıtsal bir özelliğinden, "inhibisyon" (dizginlenme) denilen bir biyolojik vasfından alır.

Aynı derecede güdölleyici kaynata sahip, aynı şiddetle iki güdü, aynı anda organizmayı etkilemekte ise: ortaya çıkacak olan tepki her iki hedefe de yönelmiş karmaşık bir tepki olmak zorundadır. Fakat bir tek özel halde yani iki güdünün organizmayı birbirine tamamen zıt iki yönde etkilemesi halinde "çatışma" dediğimiz durum ortaya çıkar. Bu gibi hallerde iki güdü birbirleri için engel karakterini kazanmış olurlar. O vakit organizmanın içinde eşit iki güç çatışarak birbirine kanetlenir ve tepki bir türlü ortaya çıkmaz.

Ya da iki hedef arasında küçük veya büyük giddetle bir yolun baggösterir. Organizmanın bu kararsızlığı da, tıpkı engellenmede olduğu gibi gerginliği araştırıcı ve yan tepkilere yol açıcı bir haldir. Çatışma teması edebiyat ürünlerinde sıklıkla karşımıza çıkar. Shakespeare'in Hamlet'inde: "Olmak ya da olmanak" mısrası ile, Dostoyevskinin "Suç ve Ceza"sında : (Ben bir bit miyim, yoksa Napoleon mu ?) sözlerinde ifadesini bulan çatışma psikolojisi nice eserlere ilginç konular kazanmıştır. Victor Hugo'nun Sefiller'inde Jean Valje Jean'ın galdığı çandanları pis-kopozun evine götürmeden önce geçirdiği kriz tipik bir "yaklaşma uzaklaşma çatışması"dır.

Tazan aynı derecede çekici iki kançı kışığı aynı anda güdüler. Hangisine yaklaşacağını bilenmeyen canlı "yaklaşma-yaklaşma çatışması"na düşer. İki sevgili arasında boğalayan aşığın hali böyledir.

Çatışmaların üçüncü bir tipi de "uzaklaşma-uzaklaşma çatışması"dır. Yağmur-dan kaçarken doluya tutulma budur. Soyduğu evin sahibinden kaçarken pencerenin altında da mahalle bekçisini gören bir kırsız tam bir tip bir çatışma içinde ter dükmektedir.

Çatışma hallerinde de, tıpkı engellenmede olduğu gibi, kestirme yoldan hedefe varan ve doyum sağlıyan düzenli bir tepkinin ortaya çıkması, geçikir, hatta inkansızlaşır. Biraz önce bahsettiğimiz yan tepkilerle birlikte şiddetli bir gerginlik ortaya çıkar. Bu yan tepkiler bazı hallerde dolaylı yoldan hedefe vararak gerçek bir doyum sağlarlar..Tazan da yan tepkilerin tamamen değişik hedeflere varması sonucu ortaya çıkan tali doyumlar asıl beklenen doyumun yerine "ikame edilirler". Bu yan tepkilerin ve ikame tepkilerinin dış objelere yönelmiş olmaları şart değildir. Tahtan sona iğe dönük tepkilerin yani, düşünce kalıplarından ibaret olabilen bu tali tepkiler, birçok hallerde fantastik ve hayali bir doyumla kişiliği gerginlikten kurtarabilirler. Meselâ, Ahmet Hâşim, devamlı olarak sevgilisine ulaşamayacağı kanısı içinde bulunan ve kendini çok çirkin bulan bir kişi idi. Bu duygusu, onu hayati boyunda sevgi objesi karşısında çatışmaya sürüklemiştir. Yaklaşma dürtüsü ile, hakarete uğruyacağı endişesinden doğan bir "yaklaşma-uzaklaşma" çatışması gairi sürekli bir iç gerginliği içinde yaratmıştır. Bu gerginlik, gırlirende tali bir doyum aramıştır. Kendisini anlayan, kıymetini bilmeyen dünyadan mahat bir beldeye kaçmak arzusu hiçbir vakit gerçekleşmemiştir. Zira okmek kaygısı onu çirketteki vazifesine ve Kadıköydeki bekar odasına bağlayan kırılmaz bir köstektir. Ne yapmıştır Ahmet Hâşim? Kalam sarılıp bir belde yaratmıştır, tepki kalıplarında. O Belde, fakir hayal bölgelerinde... Düşün kadınların orada "ince, saf, layli" olduğu bir belde. Yalan mı, gerçek mi olduğunu kendisinin de bilmediği bu belde hem yaşamış, hem de hitabettiği okuyucuları yağanmıştır. Böyle bir doyum, dolaylı da olsa, yine bir doyumdur. Edebiyat ürünlerinin çoğunda bunu göreceğiz.

Yağantılar Dünyası :

Şimdiye kadar, insanın psikolojik faaliyetlerini bir tepki makinesinin çalışması olarak tanımağa anlamağa uğraştık. Siyah kutunun parçalarını incelediğimizde, onun reseptör, konektör ve efektör kısımlardan meydana gelmiş karmaşık bir feed-back cihazı olduğunu gördük. Dev bir hesap makinesinden veya çok karmaşık bir elektronik beyinden hiç farklı olmıyan bir işleme prensibi içinde, tabiatın ezeli kanunu olan ~~sebep-sonuç~~ sebep-sonuç bağlantısına körü körüne uyarak, hürriyetsiz ve itirazsız çalıştığını bir otomatik telefon veya bir zilli saat sadakatıyla kendi yapısının iç şartlarının dikte ettiği emirleri yahut kendisini çevreliyen tabiatın isteklerini sağlamaz bir düzenle yerine getirdiğini gördük. Bu açıdan, psikolojik makineyi tabiatın ta kendisi olarak tanıdık. Daha doğrusu, psikolojik faaliyetlerin izahı için kurduğumuz şurada tabiat dışı veya tabiat üstü üvital yahut psşik bir güdünün, bir muharrikin, bir motor gücün varlığını kabule lüzum görmeden; etki ve tepkiler arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurulabileceğini düşündük.

Fakat, herkimimiz, kendi karanlık kutumuzun içinde apaydınlık birşeylerin dönüp dolacağını biliyoruz. Bunlar bilincimizin ramp ışıklarına çıkmış düşünceler duygular, tasarımlar ve imgelerdir. Bunların varlığından ve gerçekliğinden hiçbirimizin şüphelenmeye haklı olmadığı kanısını taşıyız. "Yağantı" adını verdiğimiz bu imgeler bilincimizin sahnesinde birbirini kovalar. Hatta aralarında çok kere, bir sebep-sonuç ilişkisinin varlığını kesinlikle biliriz. Bizim düşünce ve duygu dünyamızı dünyamızı dolduran bu imgeler, bu bölgeler acaba bizim tepki makinemizi ve onun vasıtasıyla dış dünyayı, maddi dünyayı etkileyecek gücegerçekten sahip midirler?. Eğer, bu özel varlıklar, varlığından şüphe edemeyeceğimiz gerçek varlıklar, şahiden bu güce sahip izeler tepki makinesinin makineliği nerede kalır, diye düşünmemiz gerekir. Bu hipotez doğru ise, organizmamızın derinliklerinden gelen maddi olmıyan, gerçekten manevi bir cevher, tabiat üstü bir cevher, sadece maddenin kanunlarına uymasını beklediğimiz tabiatı etkiliyor demektir. Ancak, bu imgelerin, yağantı adını verdiğimiz bu gölgelerin her faaliyeti organizmanın derinliklerinde maddi bir faaliyetle paralel olarak vuku buluyor, bunu kesinlikle biliyoruz. Her düşünce ve duygu yağantısı konektör ve integratör sistem olan merkezi sinir sisteminin üst kademelelerinde fizyolojik bir olayla birlikte seyrediyor. Bu fizyolojik olayın bağlantılmasıyla kendini gösteriyor, bitimi ile birlikte kayboluyor. Bunu birçok fizyolojik deneylerle ve beyin hücrelerinin bioelektrik aktivitesini meydana koyan cihazlarla binlerce defa göstermek kabil olmuştur. O halde fizyolojik faaliyete paralel olan

bu esrarlı eğrel faaliyet, maddi bir yapı olan ruhi cihazı etkilemeye muktedir bir manevi kuvvet değil, kizzat maddi faaliyetin bir sonucu, bir belirtisi, daha doğrusu bir görünümü, içrel görünümü, maddenin kendi kendisini gösmesidir. Ancak, madde kendi kendini görürken bir futbol maçını idare eden düğük çalmaya yetkili bir hakem gibi değil, hatta bağıırıp küfür etmeye imkan bulan bir futbol seyircisi gibi değil kollarını kavuşturup oturan elleri ve ağızı bağılı bir sinema seyircisi gibi görür, insan görür, göz sinirleri ve beyin hücreleri çalıştığı için görür. E insan kızar, kızgınlık tepkisi gösteren sistemleri çalıştığı için kızar, Kılaca, organizma tabiatın ezeli kanunlarına uyarak şekilden şekle tepkiden tepkiye geçtikce, karanlık kutunun içindeki bölgeler de kalıptan kalıba, algıdan algıya, düşünceден düşünceye duygudan duyguya geçer. Kısacağı, herbiriniz için tabii bir gerçek, ama reddedilmez bir gerçek olan bu yağantılar, ruhi cihazımızın maddi yapısında her saniye olup bitenlerin bir duvara yansıyan pasif gölgelerinden ibarettir. İşte bu gerçeğı ilk kavrayan modern psikolojinin kurucuları bu yağantılar faaliyetine "epifenomen" Gölge-olay adını vermişlerdir. Modern psikoloji kurulmadan binlerce yıl önce de insanlar davranışlarının nedenlerini sormuşlar ve araştırmışlardır. Bu nedenleri iç dünyalarının sinema perdesinde rahatlıkla gördükleri için yağantıları, daha doğrusu o yağantıları yansıtan düşünce ve duygu kalıpları dediğimiz iç tepkileri dile getirmişlerdir. Yani, tabiatın ezeli yabarı olan sebep-sonuç ilişkisini, bilinçlerinin sinema perdesinde gördükleri şekilde dile getirmişlerdir. Uyarımla tepki arasındaki ilişkiyi araştıracak yerde, organizmadaki fizyolojik değişmeler ile tepki arasındaki ilişkiyi araştıracak yerde yağantılar arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve söz kalıpları halinde sembolize etmişlerdir. Aslında tanıyıp bize tanıttıkları ilişkiler merkezi sinir sisteminin en üst kademesi olan beyinde vuku bulan karmaşık, bilinçli tepkilerin bir ifadesi idi. O vakitler fizyoloji ve deneysel psikoloji metodları bugünkü kadar gelişmemişti. Bu sebeple en kolay inceleme yolu olan "iç tepkiler ilişkisi" metodunu (bugünkü adıyla iç gözlem metodu) yüzyıllarca kullandılar. Psikoloji, "düşünen adam" ların kendi varlıkları üzerinde uyguladıkları bir araştırma çegidi olarak, çağlar boyunca filozofların bir işi ve felsefenin bir dalı olarak kaldı.

İnsan, kendi varlığı ile ilgili sebep-sonuç ilişkilerini, bugün düşünce kalıbı adını verdiğimiz karmaşık ve yüksek iç tepki ilişkileri açısından, yani yağantılar açısından görmeye, yine o açıdan sembolleştirmeye ve minimize etmeye o derece alışmıştır ki, bugün bile hala düşünce düşünceyi doğurur, düşünce ve irada dediğimiz duygu kişiyi etkiler, bu yağantılarla etkilenmiş kişi çevrede değişikliğe yol açan bir eylem yaratır. diye söyleriz. Aslında tepki tepkiyi doğurur, tepki organizmayı etkiler, harekete geçen organizma çevreyi etkiler, Yani , tabiat unsurları

insan bedeninin içinde ve dışında birbirlerini etkiliyerek değişmez nedensellik kuralına uyarak hareketlerini sürdürürler. Biz de bu olay yaşıntılar dünyamızda isleriz. Nitekim, bir sinema seyircisi de perdedeki boks maçını seyrederken gölge gölgeyi döğdü, demez, Mehmet Ali Çay Paterson'u döğdü, der. Gölgelere gerçeklik kazandıran bu görüg benliğimize işlenmiştir. Psikoloji, felsefinin etkisinden kendisini kurtarıp da bilimsel ve deneysel metodlara kavuştuğu sıralarda bile, sebep sonuç ilişkilerini yaşıntı kalıplarında aramakta devam ediyordu. Hatta, 1876'da Leipzig'de ilk deneysel psikoloji laboratuvarını kuran Wundt bile yaşıntılar bilimini laboratuvarına soktuğu kanısında idi. Amerika'da psikolojinin babası sayılan William James çok meşhur kitabının ilk satırında, psikolojiyi, bilinç hallerinin bilimi, olarak tanımlıyordu. Klacik psikolojide kullanılan kavranlar hep belirli yaşıntı kalıplarına verilen isimlerle tarif edilmiştir. Düşünce, niyet, karar, sevgi, nefret, üzüntü, kıskançlık, korku, utanç, şaşkınlık, merak, endişe, tasavvur, vecd, huzur, hatıra, çaba, isteksizlik, dalgınlık vs. gibi kavranlar, bu çagıt karmaşık iç tepkilerin ifadesi olan iletişimasyon sembolleridir. Gerçekten, bu kavranlar ve bu sembolik kalıplar hiçbir anatomi bığağının varanmayacağı derinlikte yatan ve hiçbir elektro cihazındağerlendirilemeyeceği bir incelik taşıyan karmaşık tepki kalıplarını anlamamıza hizmet ettiğı kadar, insan hayatının pek karışık ve ince intibak örneklerini tanımamıza ve anlatmamıza hizmet ederler. Bir an için bu derimleri psikoloji sözlüğünden çıkarıp attığımızı düşünsek, insan davranışını anlamaktı ve anlatmakta ne derece çaresiz kalacağımızı hemen hissederiz. Zaten, bu kavranların fizyolojik karşılığı olan kalıpları maddi sebep-sonuç ilişkileri halinde, organizmanın derinliklerinde yakaliyabilmek ve izah edebilmek bugünkü bilimin yetenekleri dışındadır. O halde, biz, yaşıntı ifade eden bu kavranlardan vazgeçenmeyiz. Bunların birtakım karmaşık iç tepki kalıpları olduklarını bilsek de birçok psikolojik olayları anlatırken onları yaşıntı kalıpları halinde kavramlaştırmak ve kullanmaktan başka çaremiz yoktur. Dikkatlerini kendi iç dünyalarına çevirmiş nice "psikolojik zihinli" romancılar, şairler ve yazarlar insan ruhi faaliyetlerini yüzlerce yıldan beri bu kavranlarda anlatmışlardır. Kendi iç tepki kalıplarını birbirlerine aktarabilmek için insanlar, bu iletişimasyon kalıplarını kullanagelmışlardır. Bu sebeple, bugün kullanılan psikoloji terimleri içinde eski devirlerden kalma sözcüklere ve kavranlara bu derece raslanmasına şaşmamak gerekir.

Gerçekten, idrak, irade, hafıza gibi kavramlar insan kişiliğinin ince iç yapılarını en iyi tanımlayan ve bütün kaliteleri içinde belirten soyutlamalar olarak işimize yaramaktadırlar. Bu kavramların tarihçesini ve geleneğini göz önünde tutarak, onları bugünkü hüviyetleri içinde, yani belirli tabiat olaylarını tanımlamaya yarayan soyut kavramlar olarak, değerlendirmek yerinde olacaktır. Şimdi bu kavramların doğuşuna yol açan geleneksel psikolojiye kısaca bir göz atalım:

İnsan düşüncesinin eneklere geçişini içine alan yüzbinilerce yıl boyunca, yaşantılar arasındaki sebep-sonuç ilişkisi, heyecanlı duyguların en kuvvetlisi olan "korku" ile yükü ve mistik düşüncenin ağırlığı altında ezilmiş durumda idi. Kısacası insan, dünyayı ve kendi varlığını yaşantılarının doldurduğu gölgeyi dünyasının kaprislerine tabi olarak tanımak zorunda idi. Bu zorunluluk, ilkel insanda somut ve maddi dünya ile yaşantılar dünyası arasındaki geligikliği en göze çarpan özellik haline getirmişti. Bu düşünce tarzının en kesin örneği "ruh-beden" dikotomisi halinde karşımıza çıkmıştır. Bu ikiz görüş tarzı, eski çağlarda insan bilgisinin hemen tek organize örneğini veren dinlerde açıkça ifade edilmiştir. İnsan düşüncesinin dini dogmalar dışındaki çabalarını temsil eden felsefede de bu görüş "idealizm" ve idealist felsefe okulları içinde sesini duyurmuştur. Bunun en tipik örneği Eflatun'un idea teorisidir.

On sekizinci yüzyılda aydınlanma çağı filozofları psikoloji problemlerini ele aldıkları sırada karşılarında Descartes'ın son haddine kadar geliştirmiş bulunduğu bu dualist model mevcut idi. Ruh maddeden ayrı bir cevher olarak kabul eden Cartesien dualizme göre ruh maddenin kanunlarına tabi olmayan, öncesel bir takım vasıflar ve kabiliyetlerle bezanmış olarak dünyaya gelen evrensel bir cevher idi. Duyu organlarından organizmaya intikal eden uyarımlar sınırlar boyunca ilerliyerek beyine varırlar, oradan beynin arka kısımadaki kozalaklı buz içinde ikamet eden "Ruh" hazretlerine varırlardı. "Ruh" kendisine gelen bu haberleri öğrenir, değerlendirir, üzerinde düşünüp tagınarak "Kür irade" sine yani açıkçası keyfine göre verdiği kararları yine sınırlar yoluyla efektör organlara iletirdi. Dikkat edilirse "ruh" bu modelde bir kanyon geçitünün veya bir denizaltı kapitanının görevini yüklenmiş gibi anlaşılmıştır. Bugünkü modelde biz "ruh"un yerine bir robotu, yani konektör ve integratör sistemin otomatizmasını yerleştirmiş bulunuyoruz.

Descartes'ın bu düalist modeli "hür irade" ve günah-ceza kavramlarına dayanan klasik kilise felsefesini de incitmemiş oluyordu. Ancak, 18. yüzyılda İngiltere'nin oldukça serbest fikir hayatı içinde yetişmiş filozoflar hür irade'ye ve keyfiliğe dayanan bu modelde bazı rotüşler yaptılar. "Ruh" denilen manevi cevherin ~~XXXXXX~~ öncesei bir mükemmellik göstermediğini, gökten zemine inmiş bir zekaya ve bilgilere sahip olmadığını kabul etmek zorunda kaldılar. Gelişimin ve tecrübenin ~~XXXXXX~~ insanın psikolojik faaliyetleri ve yaşantılarının zenginliğine katkısını görmemelik edemiyorlardı. Bunlar, "Ruh", hem bir manevi cevherdir, bir beyaz kağıt ya da boş levha gibi üzerine yazıldıkça zenginleşir" diyorlardı. Öğrenmeye değer veren bu empirist filozoflar modern psikolojinin gerçek öncüleri ve büyük babaları idiler. Uyarılar boş kağıdı dolduran nürekkep yerine geçmekte idi. Bu uyarılar, uyarım elemanları veya atomları halinde organizmaya intikal ederler. "Ruh"un birleştirici gücü sayesinde idrak kalıpları haline gelirlerdi. Duyu adını alan bu uyarım atomları yalın renkler, çizgiler, benekler, sesler, koku, tadlar idi. Isıcılık, sarı renk, yuvarlak şekil, soğukluk, ağırlık, pürüzlülük duyuları, özel koku ve ekşi renk gibi elemanlar ruhun pruzmasından süzülünce biz limon algısına kavuşmuş oluyorduk. Bu duyu'cu ve atomcu psikoloji son zamanlara kadar hükümünü yürütmüştür. Duyu ve algı kavramlarından sonra hafıza kavramı gelir. Algılar ve diğer yaşantılar, bu arada düşünce adını alacak olan yaşantı ilişkileri ve duygusal elemanlar "ruh" tarafından saklanılmakta ve tekrar bilincin ışığına çıkartılmakta idi. Tesbit, muhafaza, hatırlama ve yerine yerleştirme gibi hafıza fonksiyonlarından bahsedilmiştir. Bu konuda önemli izahlardan biri de Ribot'un "Çağrışım Kanunları" dır. Benzerlikler, zıtlıklar, mekân ve zaman bakımından yakınlıklar çağrışımı kolaylaştırırlar. Klasik psikolojiye göre algılar arasında kurulan ilişkiler düşünceyi meydana getirir. Öğrenilmiş olan kurallar muhakeme adı altında fikirlerin zincirlemesi yolu ile kavramların birbirini doğurmasına ve dış dünya hakkında, olaylar hakkında "gerçek" bilgiler edinmemize hizmet eder. Bu ayvile mevcut kavramlardan yeni tasarımlar yaratma yeteneği olarak tanımlanmıştır. Bir de geçit geçit duyu ve heyecan yaşantıları da sahneye sokulduktan sonra "ruh bilimi" nin konusu tamamiyle ortaya çıkmış oluyordu. Yakın zamanlarda bu modelde bir rotüş daha yapıldı. Bazı Alman psikoloğları "Gestalt" (biçim) kavramını ortaya attılar.

Bu bilgilere göre ruh dünyamızda kavramların yerleşmesi için, karmakarışık duyu atomlarının organize olmayı bombardıman etmesi kafi değildir. Bu duyuların belirli bir biçim örneği (konfigürasyon) halinde takdim edilmiş olmaları şarttır. Daha doğrusu, organizmaya giren uyarım atomları değil, ayrılmamış uyarım demetleri idi. Kısacası, şekiller ve ilişkiler ruha bütün halinde intikal eder ve onun tarafından, suni bir şekilde elemanlarına ayrıştırılırdı. Bu görüş ilk okul çocuklarının öğrenim tekniğine de yenilikler getirmiştir. Gestalt'çılar, atomcuların prizmasını tersine çevirerek onun sentez değil, analiz yapan bir cihaz olduğunu ileri sürdüler. Gestalt'çı psikologlar atomcuların görüşüne şöyle itiraz ediyorlardı. "Bir melodi, kendisini meydana getiren notaların toplamından ayrı ve fazla bir şeydir. Notaların peşpeşe gelişindeki özellik yani biçim, notalar demetinden soyutlanarak çıkarılabilen ayrı ve ek bir özellik, psikolojik anlam ve kıymet taşıyan bir veridir." Bu psikologlar algı kavramına "biçim" adını verdikleri bu yeniliği getirmekle kalmamışlar, tepkilere'de "biçim" kavramını uygulamışlardır. Biz, tepki psikolojisindeymişken bu kavrama "kalıp" adını vermiştik.

Yüzyılımızın ilk çeyreğini teşkil eden yıllar boyunca psikolojide bu okullar kavgası sürmüştü, getirdikleri kavramlar az çok birbirleriyle kaynaşarak ortak bir yola girmişti. Daha doğru bir deyimli duyu psikolojisinin gerçekten zengin kavramları davranış psikolojisinin iskeleti üzerine monte edilerek modern psikoloji doğmuş ve gelişmiştir. Bilhassa Amerika'da bu sentezin en verimli örneklerini görmekteyiz. Bütün uygar ülkelerdeki psikoloji okulları bu yola girmiş olmakla beraber, sözünü ettiğim gelişme Avrupa'da, özellikle Fransa'da yavaş olmuştur. Descartes'ci dualizm ve geleneksel Hristiyan kültürünün zengin mirasını yüklenmiş olan Fransa'da temel kavramlarda dikkati çeken bir çatışma hala mevcuttur. Aynı nedenler Fransız kültürünü sade davranışçı görüşlere karşı değil, Psikanalitik öğretiyeye de oldukça direnmesine yol açmıştır.

Gelişme çizgisi ne olursa olsun, bugün Batı kültürünün ele aldığı psikolojide "-izm"ler devrinin kapanmış olduğu söylenebilir. Şurası da bir gerçektir ki, günümüz psikolojisinde yağanılardan konuşulur, yağanı ifade eden terimler çokça kullanılır.

Psikolojinin geleneğinde yağanılar, bilinç halleri olarak değerlendirilmiştir. Fakat, acaba "bilinç dışı yağanılar"dan söz açmamız kabil midir? Yani, karanlık kutumuzun ekranında sezilemeyen renkler ve seçilemeyen gölgeler de, görebildiklerimizin yanı sıra oynayıp durmakta mıdır? "

"Madem ki RUH gören ve bilen cevherdir, görülemiyen ve bilinemiyen varlık RUH-
FİLİMİ açısından inceleme konusu olamaz" demek mümkün ise de böyle bir kaçamak
gerçekleri karşılamaktan uzak olurdu. Bunu oldukça kaba bir benzetme ile açıklamaya
çalışalım: Bildiğiniz gibi görme sınırlarımızın dışında kalan bazı renkler vardır.
İnfraruj (kırmızı altı) ve ultraviyole (mor ötesi) ışınları bu cinstendir. Bu ışın-
lar bilincimize varmamakla beraber gözün ağsı tabakası üzerinde de, fotoğraf plağı
üzerinde de bazı etkiler yaparlar. bir de bu ışınlar floresan maddeler üzerine düş-
tükleri anda onları aydınlatarak görünebilir hale getirirler. Birçok sahne uzmanla-
rı bu teknikten yararlanarak görünmezi görünür yapmak hünerini kullanırlar. Acaba,
bu ışınların, henüz görünmez halde iken varlığını inkar etmek bizim için mümkün
müdür? Ve acaba, tıpkı bu ışınlar gibi gerçekten yaşantılar kutusunda var olup da
birgün karalkıta kalmış floresan bir yaşantıya çarpıp varlığını belli etmesi müm-
kün böyle yaşantılar var mıdır?

Bugün, bilinç dışı yaşantıların varlığı, inkar kabul etmez bir gerçek olarak
ortaya çıkmıştır. Bunu kendi tecrübelerinizden de bilirsiniz. Dütünü ile unutmuş
olduğunuz bazı eski yaşantılarınız belirli bir anda bilincinizin aydınlığında boy
gösterir, ve tekrar karanlığa karışırlar. Dütün hatırlama gayretlerinizin boş oldu-
ğuna inanacağınız sırada, bir isim, bir telefon numarası, bir çehre, bir ses yeniden
piril piril karşınıza çıkarak yok olmadığını size ispat eder.

Bilinç dışı yaşantılar bazen algılanırken bile bilincin aydınlığına çıkma-
dan yaşantılar depomuza girmiş olabilir. Bunun en tipik örneği eşik altı uyarımlar
(sümliminal perceptions) dir. 1/20 saniyeden az bir süre görünüp kaybolan görsel
kalıplar bilinçli olarak algılanamazlar. Ancak, bu kısa algılama birbiri peşisıra
tekrarlanırsa, bunlar birbirine eklenerek sürekli bir imge halinde algılanırlar.
Ayrıntılardaki küçük farklar bizde hareket duygusunu uyandırır. Bildiğimiz sinema
bu prensibe dayanan bir optik aldatma oyunudur. Sinema figürlerinin arasına geniş
aralıklarla belirli bir optik kalıp, mesela bir yazı örneği tekrarlanacak şekilde
serpiştirilirse hemen görünüp kaybolan bu kalıpları biz bilinçli olarak algılayama-
yız. Fakat bu yazıyı Park'na varmadan okumuş olduğumuz sonradan anlaşılır. Nitekim
eşik altı algılama yolu ile öğretilmiş insanlarla belirli bir gazozun reklamını
yapmak ve sinema büfesinde bu gazozun satışını, istatistik bakımından anlamlı bir
ölçüde artırmak kabil olmuştur.

Günlük hayatta eşik uyarımlar yanısıra, eşik altı uyarımlar da bizi durnadan bardıman etmekte ve etkilemektedir.

Yaşantıları bilinç dışında algılamak yahut algılanmış yaşantıları bilinç dışında saklamak kabil olduğu gibi, onları bilinç dışı tepki kalıplarına dökmek de mümkündür. Çok kere konuşurken yüzümüzün ve ellerimizin aldığı şekillere dikkat etmeyiz. Bu jest ve mimikler, hatta bazan seyrimler ve tikler ele vermek istemediğimiz duygu ve düşüncelerimizi, biz farkına varmadan, ifşa ederler.

Söylüyor ki; bilince varmadan algılanabilen, bilincin dışında yıllarca saklanabilen, bilincin aynasına çarpmadan dış dünyaya yansıyabilen, bütün bunlara rağmen varlığımızda yer alan, kısaca YAŞANAN bir takım haller vardır. Bunlar "bilinç halleri" değildir ama "psikolojik haller"dir. "Yaşanan" veya "yaşanmış" olan bu hallere "yaşantı"dan daha uygun bir isim bulmak zordur. Ne var ki, bunlar, "bilinçli yaşantı" değil "bilinç dışı yaşantı" dırlar.

Konumuz bakımından son derece önemli olan bu bilinç dışı yaşantıları, psikanalitik öğretiyi anlatırken tekrar ve online boyuna ele alacağız. Ruhi cihazı bir tepki makinesi olarak değerlendirerek düşünüldüğünde, bu "bilinç dışı yaşantılar" ince ve karmaşık bazı tepki kalıplarını sözle ifade edebilmek için kullandığımız soyut kavramlar olarak kabul edilebilir. Bu kavramlar bilincin aydınlığına varmadan işleyen, etkili olan ve sonuçları bakımından psikolojik anlam ve önem taşıyan tepki kalıplarını tanımanıza ve birbirinize anlatmanıza yarayan bir takım soyutlamalardır. Yani biz bu yaşantı kavramlarını başkalarından müşahade ettiğimiz sonuçları ile, davranışa dökülmüş somut hallerine görerek tanımışızdır.; yahut da bu sessiz tepkilerin aldığı nihai şekil kendi bilincimizin ışığında boy gösterdikten sonra, bunların bir evveliyatı olabileceğini düşünerek kabul etmişizdir. Kabul sebebi, ne olursa olsun, bu "bilinç dışı yaşantılar" kavramı psikoloji'nin sadece bilinç hallerinin bilimi olmadığını, bilinç hallerinden başka şeylerle de ilgilenmesi gerektiğini, gittikçe artan bir ölçüde, geniş çevrelere kabul ettirmiş, böylece klasik "bilinç psikolojisi" görüşünün zayıflamasına yol açmıştır.

Bilinç dışı yaşantılar, edebiyat incelemelerinde kullanılması gereken bir kavramdır. Bu kavram sayesinde biz "ilham" ya da sevgi dediğimiz özel halleri izah etme olanağına kavuşuyoruz. Bir yazar da bir gezi yapar. Gördüğü dağlar, dereler kendisini şiddetle etkiler; yeni gördüğü şehirler, yapılar, çehreler, duyduğu sesler, dinlediği şarkılar onda bir duygulanma hali yaratır. Dayanılmaz bir güdülenme ile kaleme sarılır.

Yazılması en güç ve en güzel mistaflar kaleminden sel gibi akmağa başlar. Hızlanmış olan çağrışımları en zengin anlatım biçimlerini en ustaca buluşları zihnine adeta yığar. Ona, bu kesik bilinç halini aktarmaktan başka yapacak iş kalmamış gibidir. Eserini bitirdiği zaman şair ya da yazar kendisine oldukça yabancı olan bu materyalin nereden geldiğini bilemez ve şaşar. Eski yunanlılar bu güzel misraların, şairlerin kulağına, Müz*ler yani ilham perileri olan ecinniler tarafından fısıldadığına inanırlardı. Bu gün ecinnilere inanmadığınıza göre, bu işi yine şairin yaptığına, ama nerede ve nasıl hazırladığını bilmeden hazırladığına, inanmak zorundayız. Evet, şair bu misraları yıllarca ve yıllarca kafasının kuytu köşelerinde, kendi bilincinin bile gözünden uzakta, mücevher yontar gibi işlenmiş hazırlamıştır. Bu materyal bilincine varabilmek için sadece bir kama beklemekte idiler. Şairin yaptığı gezi bu kama ile imkanı ona fazlasıyla vermiştir. Böylece bilinç dışı yaşantılar alanına yansiyarak, komunikatif tepki kalıplarına dökülme fırsatına kavuşmuşlardır. Bu olayı size somut bir benzetme ile anlatayım:

Bosforda yağmur sularının ve küçük akar su ayaklarının toprağın çatlaklarından sızarak birdenbire gözden kaybolduğunu çok kere görmüşsünüzdür. Bu sular gözden kaybolurlar, ama yok olamazlar. Yer altında birbirleriyle birleşerek bilinmedik yerlerdeki depolarda birikirler. Birikme belirli bir düzeye erişince daha geniş bir hareket başlar. Hareket halindeki bu yeraltı akarsuları enzizin bir pınardan dökülerek, veya bir mağara ağzından çağlayarak karşınıza çıkarırlar. İşte bu benzetmedeki yer üstü akarsuları bilinçli yaşantıları, yer altı akarsuları da bilinç dışı yaşantıları temsil etmektedir. Biz de bu yer altı sularını sondaj müdahaleleriyle, yani birkaç yüz metrelik arteziyen boruları ile gün ışığına çıkarmak vardır ki, buna benzer metodlarla yapılan psikolojik araştırmaların ne olduğunu Psikanalitik öğreti'yi anlatırken ele alacağız.

Sadece edebi çalışmalarda değil, güzel sanatların her kolunda ilham ve sezgi olayı, yani bilinç dışı yaşantıların faaliyetiHX bahis konusudur.

Mozart en ünlü bestelerinin melodiler halinde içine doğduğunu, haftalarca bu melodilerin içinde biryerlerde çalınır gibi olduğunu, nihayet bunları mırıldanmağa başladığını, vakti saati gelince de kaleme sarılıp notağa çektiğini anlatmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl İngiliz şairlerinden Coleridge (Kuleric) bir gece rüyasında bir şiir dinler. Uyanır uyanmaz bunu kağıda döker. Ortaya çıkan eser İngiliz dilinin şairlerinden biri olarak tanınan "Eski Denizci" şiiridir.

Edebi eserlerle kaynağını bilinç dışı yaşantılardan alan elementler sayılabayacak kadar çoktur. Bir eserin her vakit bilinç dışında pişirilip kotarıldıktan sonra bilince çıktığını iddia etmek güçtür. Fakat eserin satırları arasında saklanmış nice deyimler, duygular, bağlantılar küçükük parçalar halinde bilinç dışının karaniğinde ve sahifedeki yerini almıştır.

Çok kere bu elemanların asıl anlamını yazar da bilemez. Ve bilmeden kullanır. Dilin dışı yaşıntıları inceleme metodunu bilen bir araştırmacı bu sembollerin gerçek anlamını ve güdüleyici nedenlerini, bilmece çözer gibi, gözebilir. yine tekrar edeyim. Bu çözümlemeyi yapabilmek için, özel metodlara ihtiyaç vardır.

Kişilik Kavramı:

Şimdiye kadar anlatılanlar bize, bir "psikolojik Varlık"olarak, insan organizmasının her iki açıdan da X incelenebileceğini göstermiştir. Biz psikolojik faaliyetler gösteren insan varlığını hem bir tepki makinesi olarak, hem de bir yaşıntılar kümesi olarak tarif edebiliriz. Her halde bu psikolojik ~~ix~~ varlığı, sürekli bir uyum çabası içinde olan aktif bir kuruluş olarak ve devamlı bir örgütlenme faaliyeti içinde görmekteyiz. Notlarımızın 9. ve 10. sayfalarında (O) harfi ile ifade etmiş olduğumuz bu organizasyonu, psikolojik faaliyetlerini daha iyi belirten bir kavramla ifade etmek zorundayız. Bu kavram "Kişiliktir".

Kişilik, kısaca, "Bir kişiyi ötekinden ayırd etmeye yarayan kişisel özelliklerin tümü" diye tarif edilmiştir. Ahmet'i "Ahmet" ve Ayşe'yi "Ayşe" yapan vasıfların, Ahmet ve Ayşe adını verdiğimiz iki madde kümesinin ayrı ayrı toplanması, onların kişiliklerini meydana getirir.

Hiç şüphesiz, bu vasıflar toplamının belirli bazı boyutları yani kategorileri vardır. Boy cüsse, renk gibi biyolojik ve organik vasıfların yanı sıra, hareketlerdeki çeviklik ve esneklik gibi, ses gibi, iç ve dış tepkilerin kapasitesi gibi kısmen fizyolojik kısmen psikolojik fakat hepsi de fonksiyonel görünümü yani bu madde kitlelerinin işleyişiyle ilgili temel özellikler "Kişilik" kavramının yapısal boyutunu meydana getirirler.

Kişiliğin bu yapısal boyutu, onun doğuştan getirilmiş biyolojik vasıflarını yansıtır. Gerçekten fizik yapı, elementer tepki parçaları, dilhassa ağlama, gülme, çığırma, somurtma gibi duygusal tepkilerin görünümü ana baba veya atalarınınkine geçilecek kadar benzer. Beslenme, geçirilmiş kaza ve hastalıkların kalıntısı olan sabit değişiklikler bu organik temel yapının biçiminde ve işleyişinde bazı değişiklikler yaratır. Mesela bir trafik kazası kişiyi yatalak yapabildiği gibi, bir beyin iltihabı da onun zeka kapasitesini azaltabilir. Demek oluyor ki, kişiliğini ~~xxx~~ zın temel ve organik vasıflarının teşkil ettiği bu yapısal boyut; kalıtının ve biyolojik maceramızın izlerini taşır. Bir kimsenin şu irilikte, şu cinsiyette, şu renkte oluğu, şu zekaya ve şu beceriklilik kabiliyetine sahip oluğu kadar; sesi dilinin pelteliği, bazı mimikleri, hareketli veya durgun oluğu, hatta çevreye olan duygusal ilişkisi yani içe veya dışa dönük oluğu hep bu temel yapıya ait özellikleri yansıtır.

Kişiliğin bir de kronolojik boyutu vardır.

Bu boyut, kişiliğin psikolojik bakımdan gelişme tarihçesidir. Hepimiz biliriz ki, kişilik zaman içinde çevre uyaranlarının etkisi altında yeni yeni tepki kalıpları ve yeni yeni yaşantı kalıpları geliştirir. Temel yapının plastik kapasitesi ~~xxxx~~ ölçüsünde bu kalıplar çoğalır ve çeşitlenir.

Tütün edinilmiş beceriler; yürüme, konuşma, okuma ve yazma, insan varlığında psikolojik anlam taşıyan sürekli bir değişimin ifadesidir. Belirli bir tarzda yeme içme alışkanlıkları gibi, sosyal ilişki kalıplarını yansıtan nezaket ve ahlak kuralları gibi din duygusu ve değer yargıları gibi edinsel çizgiler, kişiliğin hep bu kronolojik boyutunu meydana getiren özelliklerdir.

Psikolojik etkilerle kazanılmış bu çizgilerin bir kısmı oldukça sabit ve dayanıklıdır. Bilhassa ilk yaşlarda şekillenmiş olan kalıplar değişikliğe daha çok mukavemet ederler. Temel yapı üzerine çizilmiş olan bu eski ve derin çizgiler adeta kişiliğin çekirdeğini meydana getirir. Psikolojik kalıplaşmanın bu ilkel katına karakter adı verilmiştir. İyi karakter, kötü karakter, gırtlak veya çekingen karakter, bağımlı yahut bağımsız karakter, zayıf veya sapık karakter gibi deyimler hep bu az değişen kişilik kuruluşuna, bu iktidai kalıplar tabakasına verilen isimlerdir. Çok kere hasislik veya müsriflik gibi, alınganlık veya övünçsüzlük gibi, sıcak kanlılık veya donukluk gibi kişinin toplumsal karakteristiklerini belirten özellikler de karakter çizgileri arasında sayılırlar.

Bu az değişen sabit kalıpların üzerine de daha oynak ve değişken eğilimi gösteren kalıplar kurulur. Adeta bir binanın temel taşları üzerine ardarda istiflenen tuğlalar gibi, her yeni kalıp kişiliğimize yeni bir çizgi çizer. Yeni bir özellik kazandırır. Kişiliğin bu üst yapısı, adeta onun cilası, her an yeni bir renge boyanan nakışlarıdır. Her yeni teoride kişiliğimize yeni bir tepki kalıbı ve yeni bir yaşantı kazandırarak onun zenginleşmesine hizmet eder. Görüldüğü ki kişiliğin bu yüzeysel görünüşü, her saniye, kurulmakta ve değişmekte olan bu tabakası, nispeten statik bir anlam taşıyan karakter değişiminin ifade ettiği alt yapıya nisbetle, daha dinamik bir anlam taşır. Kişiliğin bu devamlı olarak kuruluş halinde olan örgütüne bu dinamik fonkşiyona özel bir isim verilmiştir. Psikologlar buna "yapılaşma" (Struktürasyon) diyorlar. Görüldüğü ki, ortaya çıkardığımız tepkilerimiz ve davranışlarımız kişiliğimizin temel yapısının ürünü olduğu kadar, büyük ölçüde bu aktif yapılaşma olayının da sonucudur. Kişilik, tepkilerin yaratıcısı olduğu kadar, çevre uyaranlarının ve özellikle içinde yaşayıp geliştiğimiz toplumun eseridir de.

Bu bilgileri edebiyat incelemelerine uyguladığımızda bir çok olguları daha kolay anlamamız ve açıklamamız mümkün olur.

Bir edebi eser hiç şüphesiz, kendisini yaratan kişiliğin örgütlerinden süzülerek doğmuştur. O halde eserin yapısında kişiliğin ince ve kalın çizgilerini ~~halkın~~ belirten izlere raslayabiliriz. Burada yazarın görüşü, bilgisi, hünéri ve en son izlenimleri kadar; zekası, bağımlılığı, değer yargıları, düşünce mekanizmaları, değişiklik ve hatta marazi çizgilerle karakteri ayan beyan ortaya serilir. Denilebilir ki edebiyat ürünleri kadar, yeryüzünde hiç bir vasıta kişiliğin bu ölçüde gerçek ve ayrıntılı bir aynası olamaz.

Hale zekâ, bir edebi eserde hemen göze çarpar. Zekâ eseri bir yazı ile anlaşılacak yazılmış bir yazı arasındaki fark siyahla beyaz arasındaki fark kadar açıktır. Yazıdaki kavram kısırlığı, fikirler ve hükümler arasındaki tutarsızlık, kömünike edilmek istenen konunun veya temanın yavanlığı, olağanlığı, fikir koştantılarındaki zorakilik gibi yapısal özellikler, yazarın kafa yapısı ve kapasitesi hakkında gerekli notu vermeye sebep olur.

Yazarın kişiliğine ait diğer yapısal özellikler de eser de belli olur. Meselâ belirli bir tema etrafında dönüp dolanmak, o noktadan zihnen kopamamak (perseverasyon) denilen bir özelliktir ki daha çok gizoid mizac denilen kapalı ve içe dönük karakterin bir belirtisi olarak değerlendirilir. Konuda ve usluhta kılı kırk yarma, yazıyı "yani"lerle, "şöyle ki" lerle doldurma: (perfeksiyonist) titiz bir karakterin marifetidir. Zaman zaman negeli, zaman zaman hüznünlü bir anlatım tarzı, daldan dala konan, konudan konuya atlayan, bazan şakacı, bazan öfkeli bir ifade ile akıp giden bir üslûp, daha çok dışa dönük ve dalgacı bir mizacın belirticisidir. Mesela Ömer Seyfettin'in stilinde gözümüze çarpan özelliklerin yapısal karakteristikler olduğunu, en yakın arkadaşları Ali Cenap Yöntem'in onun renkli ve tuhaf kişiliğini anlatan yazılarından öğreniyoruz.

Marquis de Sade'in yazılarına okuduktan sonra yazarın "Sadist" karakterli, Sacher Masoch'un meselâ *Kürkçü Venüs* adlı romanına bir göz attıktan sonra yazarın "Masochist" karakterli kişi olduğunu anlayabilmek için edebiyat tarihçisi olmağa da ~~XXXI~~ akıl hastalıkları uzmanı olmağa da ihtiyaç yoktur.

Yazarın kişiliğine yerleşmiş değer hükümleri ve ahlaki kalıpları da eserine yansır. Ahlak hükümleri bakımından toplum kurallarına pek fazla değer vermeyen ve onları benimsemeyen bir yazar haksızı, suçluyu, kötüyü, ve ahlaksızı tutar görünür. Bir polisiye roman yazarı ise hırsızdan yana çıkar., caniyi alkışlar. Toplumun mahkûm ettiği karakteri benimsemesi ve taklit edilmesi gereken bir kahraman olarak gösterir. Nitekim son aylarda sinema perdesine kadar çıkan iskelet urhası giymiş kuru kafa maskeli bir resimli roman kahramanı buna örnektir. Hiç güphesiz, bu kahramanın yaratıcısı, en azından, potansiyel halinde bir psikopat ve bu kahramanı kâr gayesiyle afişe ettiği için iki defa psikopattır. Fantoma'lar, Ansen Lüpenler ve benzeri kahramanlar, yaratıcılarının toplum tarafından baskı altına alınmış sosyopat kişiliklerini yansıtan figürlerdir.

Yazarın kişiliğini, en yakın gizgiler içinde, roman kahramanında veya hikaye kahramanında görürsünüz. Bu kahramana, psikolojide "santral figür" denir. Usta olmayan yazarlar, veya narsistik eğilimlerinin ve kişisel problemlerinin etkisinden sıyrılamayan "naïve" (çocuksu) yazarlar bütün eserlerinin kahramanında üç aşağı beş yukarı kendi kişiliklerinin portresini çizerler. Popüler bir yazar olan Gernino bunlardan biridir. Bu romancı hemen bütün eserlerinde kendi kendisini görmek istediği ölçüler içinde bir klişe kahraman, idealist bir genç doktor portresi çizmiştir. Usta ve büyük yazarlar dahi ilk romanlarında ya da gençlik yazılarında kendilerini çokça anlatmışlardır. Denilebilir ki bir yazarın temel kişiliğini, onu yazarlığa iten dürtüleriyle ve yaşıntılarıyla yaratıcı kişiliğini, onun gençlik eserlerinde bulabiliriz. Bu hemen hemen değişmez, genel bir kuraldır. Yazar, hele romancı veya hikayeci ise, olgunlaştıkça, mücahade gücü ve topluma eğilme kaygısı arttıkça egosantrizmden kurtulur. Artık kahramanlarını yaratan gizgileri kendi kişiliğinden olduğu kadar çevresinden de alır. Eserlerinde insan değil insanlar vardır.

Zıtlıklarıyla, çatıymalarıyla, dostlukları ve nefretleriyle insanlarda genellikle olgunluk çağına erişmiş yazarlarda bu tarafsız hoşgörüye ve gözlem gücüne rastlayabiliriz. Halide Edip Adıvar yağlılık çağında yazdığı bir romanına "Consuz Panayır" adını verirken, insanların dünyasını her adında değişen manzaralarıyla uçsuz, bucaksız bir kuara benzettiğini açıkça söylemiştir. Benilebilir ki, genç yazarların eserleri daha çok psikolojik ve bireysel, yağlı yazarlarınkı ise daha çok toplumsal ve antropolojik bir hava taşırlar.

Yazar, gözlemlerinin malzemesini kullanarak kişilik örnekleri de çizer. Mesela, Jack London engin tecrübeler ve serüvenlerle dolu hayatında karşılaştığı tipleri çok canlı çizgiler ve çarpıcı renklerle eserlerine geçirmiştir.

Okuduğumuz eserin yapısal analizi, yani yazının kuruluşundaki düşünce ve duygu elemanlarının özellikleri, bağlantıları ve işlenişi nasıl okuyana yazarın kişiliğini yapısal özellikleri içinde tanıtır,; eserin muhtevası da analize tabi tutulduğunda, bize yazarın içinde yaşadığı çevre ve geçirdiği tecrübeler hakkında, sahip olduğu yaşantılar hakkında ayrıntılı bilgiler edinmek imkânını verir. Eserin muhtevasını dikkatle inceleyecek olursak gözümüzü bir anahtar deliğinden başka bir dünyaya, bazen bizimkinden pek farklı bir dünyaya dikmiş oluruz. Bu dünya yazarın dünyasıdır. Yani, yazarın içinde yaşadığı bulunduğu dünyayı onun gözlemlerinden seyretnmek imkânına kavuşuruz.

Biyoloji laboratuvarında yeni çalışmaya başlayan öğrencilere ilk öğretilen kurallardan birisi de, mikroskopa bakarken iki gözünü de açık tutmaktır. İyi bir gözlemci bir gözü ile mikroskopun görüş sahasına bakarken öbür gözü ile önündeki beyaz kağıda bakar. Ve gördüğü şeyi oraya çizmeye çalışır. Böylece gözle görülemeyen nice varlıklar bizim mikroskopik dünyamızda elle tutulur bir hüviyete kavuşurlar. Ayrıntıları resim üzerinde tartışmak daha kolaydır. İyi bir edebiyat tetkikçisi bir eseri incelerken bir gözü ile kendi dünyasına bakan, ondan ilgiğini kesmiyeyen insandır. Kendi yazarın görüş açısına kaptıran okuyucu kendi kişiliğini ve içinde yaşadığı çevrenin gerçek boyutlarını kaybetmiş olur. Bu tehlikeden sakınabilmek için eleştiri duygusunu kaybetmemek gerekir. Yazarın görüş açısı onun hayat felsefesini (Weltanschauung) yansıtır. Aynı çevreye ve aynı çağa başka gözlerle bakan yazarlar da bulunabilir. Bunların hayat felsefeleri değişik olduğu için, onların gözlemlerinden gördüğümüz dünya bambaşka ve çizgilerle karşımıza çıkabilir. Bu söylediklerimle gunu anlatmak istiyorum. Biz, her okuduğumuz eserde belirli bir çağı gerçek çizgileri içinde görmüş olmayız, o belirli çevreyi ve çağı belirli bir yazarın gözlemleriyle görmüş oluruz. Bu noktada eserin muhteva analizinden, yazarın çevre analizine atlanış oluyoruz. Kişilik bahsini bitirmeden bu konuyu etraflıca incelemek uygun olmayacaktır. Ancak, şu kadarına sınırlıyım ki, o çağ ve çevre hakkında edebi eser yazarlarının nakillerinden başka kaynaklardan edinilmiş bilgiye ihtiyacımız vardır. Bu bilgi bizim malımız olduğu ölçüde bizim görüş açımızdan o dünyanın bir manzarasını verir, karşılaştırmalarımızı bu görüş çerçevesine göre ayarlamak zorundayız. Hiç şüphesiz bu görüş çerçevesi tarih, sosyoloji ve diğer insan bilimlerine olan vukufumuz ölçüsünde sağlanmalıdır. Referans sisteminiz dediğimiz bu görüş ve fikir çerçeveniz ne derece sağlam kurulmuş ise biz eserin ve yazar kişiliğinin de o derece sağlam bir kritiğini yapmış oluruz.

Çeşitli nedenlerle, bazı yazarlar pembe gözlük, bazıları da siyah gözlük taşırlar. Kimisi miyop, kimisi hipermetrop, kimisi astigmat gözlüğü takarlar. Biz yazarın gözlükleriyle onun dünyasına bakarken, o dünyanın gerçekte sahip olması gereken rengi bilmeyiz, gözlük camının rengini yani yazarın kişiliğini ve görüş açısını hiç bir vakit tanıyamayız. Eserin sayfaları arasında karşılaştığımız renkleri ve şekilleri değerlendiremeyiz. Hurafeleri ve engiziyonu ile can can çekmekte olan bir ortaçağ sonunun son debelenmelerine sahne olmuş İspanya hakkında hiç bir bilginiz yoksa, Don Kişot'un kaçıklıklarına gülmemiz neye yarar?

Görülüyor ki, yazarın kişiliği ve içinde yaşadığı çevre, onun esere karışık olarak aks ediyor. Tetkikçinin önemli görevlerinden biri de bunları birbirinden ayırmağa çalışmaktır.

Yazarın kişiliği, yazının stilinde olduğu kadar, muhtevada da karşımıza çıkar deniştik. Edebi yazıda çizilmiş olan kişilik tipleri yazarın kişiliğinden izler taşır. Ancak kahramanın kişiliği mutlaka yazarının aynısıdır da diyemeyiz. Bu kişilik yaratılmış bir kişiliktir çok kere, ekleme bir kişiliktir. Kahraman, yazarın muhtelif çağlarından, meselâ çocukluğundan, gençliğinden tutan tutan yaşantıları taşır. Hatta yazarın okuduğu roman kahramanlarından, yakınlarından dinlediği olayların kahramanlarından da bazı çizgileri almış olur. Böylece yaşantı kırıntılarından derlenmiş, dağınık kalıplardan bir araya getirilmiş bir mozaik çıkar karşımıza. Yazar kahramanlarında kendi görgü ve yaşantılarını canlandırdığı gibi, bu arada kendisinde görmek istediği ideal çizgileri yahut kendisinde görmek için için ürktüğü çizgileri de dile getirir.

Sırası gelmişken kişilik üzerinde biraz daha durmak yerinde olacaktır. Bir çok roman ve hikâyelerde çok canlı çizgilerle belirtilmiş "Tip" lere ve "Karakter" lere rastlarsınız. Adeta: "Ben bu kimseyi bir yerlerden tanıyorum, onu görmüş gibiyim" diye kendi kendinize söylenirsiniz. Gerçekten, sahici hayatta arada bir rastladığımız birkaç renkli karakter tipi vardır ki, bunlar kendi kategorilerinin prototipini, yani en renkli ve çarpıcı modelini temsil ederler. Her birimiz, kendi kişiliğimizde bu belirgin çizgilerin daha hafif tonda örneklerini ve tohumlarına taşınaktayız. Aslında yeryüzünde yaşayan her insanın kişiliği bu renklerin ve çizgilerin farklı oranlardaki karışımlarından ibarettir. İşte kendi tiplerinin en belirgin örneğini veren bu "Renkli" kişilikler, edebiyat ürününde karşımıza çıktığında da esere çarpıcı bir canlılık ve çekişlilik kazandırırılar. Ancak şunu da ilâve edeyim ki bu renkli kişilik ve karakter örnekleri ne kadar fazla renkli ve çarpıcı iseler, o nispette anormallik sınırına yaklaşmış örneklerini temsil ederler. Bunların en ifrat uşta olanlarına ise ancak akıl hastanelerinin kapalı koğuşlarında rastlamak mümkündür.

Şimdi size çok tanınmış karakter tiplerinden bazı örnekler vermek istiyorum.

Ekstravert (dışa dönük) ve siklotim (dalgalı mizaca sahip) karakter:

Çevreleriyle duygusal ilgileri fazladır. Dış uyarımlarla çabuk duygulanır ve heyecanlanırlar. Bazen canlı, neşeli veya öfkeli olurlar; bazen de kedere kapılırlar çenelerini bıçak açmaz. Bazen böbürlenir, bazen pısnanlıklara gömürülür. Sıcak kanlıdırlar, çok konuşur, çabuk arkadaş olurlar, çabuk küser çabuk barışırlar. Ağıkları da kinleri de saman alevi gibidir. Bu karakterin anormallik sınırına yaklaşacak derecede renkli olanına Sikloid denir. Sahici akıl hastası haline de Siklofren denir. Bu karakter tipindeki insanlar siklofreni denilen akıl hastalığına yakalanacak olurlarsa yani mani ya da melanköli geçirirler. Yani ya gıkır gıkır oynar ya da kederden intihara kalkarlar. Bu tipte insanlar genellikle toparlak yapılı, kısa boyunlu, cıvıllık kafalı, göbekli olmasına rağmen ince kol ve bacaklı kişilerdir. Molière'nin Mösye Jourdan'ı, Cervantes'in Sancho Pança'sı böyle tiplerdir. Bizim yazarlarımız arasında Ahmet Rasim, hem beden yapısı bakımından hem de yazı stili yönünden bu kategoriye girer.

Introvert (içe dönük) ve sizotim (çatlak) karakter. Bunlar duygusal ilgile-

rini dış objelerden çok kendi iç dünyalarına, yaşıntılar âlemine çevirmiş kişilerdir. İlgisiz görünürler, fakat tesadüfen ilgilendikleri uyarımlara kendi iç dünyalarından kopan büyük bir duygu yükü bağlarlar. Bazı ilişkilere veya değer niteliği taşıyan düşüncelere çok büyük önem verirler. Duyguları kişisel, düşünceleri kişisel, değer yargıları kişiseldir. Bu yüzden her çevreye kolaylıkla uyamazlar. Az konuşurlar. Çevreleri çok dardır. İdealisttirler, pire için yorgan yakarlar. Sevmişlerse öleceğe aşıkırlar. Neffret etmişlerse ölünceye kadar kin tutarlar. Zahirten donuk ve duygusuz görünen bu kimseler sevdiklerine ve yakınlarına karşı çok fazla duyguludurlar. Düşünce ve davranışlarındaki kişisel ve orjinallik yüzünden, dışardan bakan bir kinse için bu kişilerin tepkileri ile dış uyarımlar arasında bir tutarsızlık varmış gibi görünür. Bir çok sözleri ve duygusal tepkileri kolaylıkla yanlış anlaşılabilir. Hareketlerinde de bir uyumsuzluk tutarsızlık varmış gibi gelir. Bu hep içe dönüklükten ve sübjektif tavır yüzündendir. Bu karakter tipinin anormallik sınırına yaklaşan örneklerine Sizoid karakter adı verilir. Bunlar o derece orjinal, tepkileri o derece tutarsız ve uygunsuzdur ki, çevresindekiler kolayca bunlara "çatlak" adını takarlar. Gerçekten halk dilindeki bu deyim, bu kişilerin düşünceleri, duyguları ve tepkileri arasındaki göze çarpıcı aykırılığı ve yarıklığı belirtmek için icad edilmiştir.

Esasen "Şizoid" sözcüğünün asıl anlamı da "çatlağımsı" demektir. Bu kişiler akıl hastalığı geliştirecek olurlarsa, bu yarılma ve çatlama tam bir ayrışmaya doğru, gider, nihai bir kişilik parçalanmasına ve seka yıkıntısına varabilir. Genellikle genç yaşta görülen bu ağır akıl hastalığına Şizofreni (akıl yarılması) adı verilmiştir. Shakespeare'in Hamlet'inde bu hastalık çok güzel canlandırılmıştır. Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler'indeki ortanca kardeş İvan'da bu cinnetin nasıl geliştiğini görürüz. Meza Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Ben Deli miyim" adlı romanında birçok farazi konomenler arasında bu konuda işlenmiştir. Frank Kafka'nın "Değişim"i hem Şizoid karakterinin hem de Şizofren bir hastanın yaşantılarının inceden inceye işlendiği gerçek bir şahıstır. Bu karakter tipine sahip kimselerin beden yapıları da genellikle nadirdir. Dar bir alınları, dar ve ince bir çehreleri, ince uzun bir boyunları ve gövdeleri vardır. Kolları ve bacakları ince uzundur. Saçları sert ve seyrek, kaşları çok kere bitişiktir, bol ve uzun kirpikleri ifadelerine bir koyun görünüşü kazandırır. Yüz ifadeleri donuk ve hareketsizdir. Konuşmaları tutuk, hareketleri beceriksizdir,

Epileptoid Karakter : Senelerce sara hastalığı geçmiş kimselerde belirli karakter özelliklerinin yerleştiğini birçok ruh hekimleri söylemişlerdi. Mütetadiyen belirli konuda bazı sözleri tekrarlıyarak konuştuğu kinseyi taciz eden yapışkan bir tavır, aniden patlıyan ve vurup kırma hatta yaralama ve öldürme gibi saldırganlıklara kadar varan korkunç öfke nöbetleri, konuşurken hecelerin patlayıcı bir tarzda ağızdan çıkması, aşırı derecede şehvete düşkünlük ve dikkati çekecek nişette ibadete ve mistik düşüncelere düşkünlük epileptik karakter denilen saralı kişiliğinin özellikleri olarak zikredilmiştir. Bazı yazarlar,, hayatında hiçbir sar'a nöbeti geçirmemiş kimselerde bile bu kişilik çizgilerinin bulunabileceğinin ileri sürerek bunu epileptoid karakter adını verdiler.

Paranoid Karakter: Kuşku, alınganlık, kendini beyenmişlik, eski olayları kendisi için önemsিয়েcek tarzda yeniden yorumlama temayülü, daima başkalarını suçlama ve hor görme eğilimi paranoid karakterin ana çizgilerinden teşkil eder. Bu kişiler belirli bir akıl hastalığı geliştirirlerse başkalarını kendileri aleyhinde komple kurnakla suçlayan hezeyanlar gösterirler. Az veya çok düşünce bozukluğu ile hayatı seyreden bu akıl hastalıklarına "Paranoid Psikozlar" adı verilir.

Emotif karakter : Bazı kişiler son derece heyecanlı bir yapıya sahiptirler. En hafif uyarımlar karşısında korku, öfke, huzalsız ve panik hali gösterirler.

Emotif ve paranoid tiplere edebiyat ürünlerinin muhtevasında rastlamak mümkündür. Bilhassa polis ve casus romanı yazarları genellikle paranoid kişiliğe sahip kimselerdir.

Histerik tipler : Duygusal bakımdan olgunlaşmamış, çocuksu, çevrenin dikkatini çekmek hevesinde olan ve cinsel bakımdan olgunlaşmadığı için cazibe gösterileri içinde yapmacıklı ve mübalağalı tavırlar takınan, adeta günlük hayatta sahnede imiş gibi yaşayan tiplerdir. Rahatsız edici uyarılar ve yaşıntılar karşısında şirak diye düşüp bayılma, inleyip sayıklıyarak kıvranna eğilimi gösterirler. Çok kere organik bir sebebe dayanmayan hastalık belirttileri, meselâ gelçler, dil tutulması, hafıza kaybı gibi arazlar geliştirirler. Bizim Serveti Fünun dönemi romantikleriniz arasında hem yazar olarak hem roman kahramanı olarak böyle tiplere sıkça rastlanır. Bu tip yazarlık onbeş yirmi yıl öncesine kadar modasını sürdürmüştür. Fugün caıcaflı, ve sulu gözlü histerik ifadelere ancak hizmetçilerin okuduğu resimli romanlarda rastlanır.

Psikastenik tipler : Kılı kırk yaran bir titizlik duygusu içinde her hareketlerini bir merasim, her adımlarını bir çeşit mistik tören haline getiren meraklı ve endişeli kimselerdir. Yanlış bir iş yapmak veya söz söylenmek endişesi ile titrerler. Kimisi kafalarına nusallat olan parazit fikirlerle cebelleşir. Kimisi içlerinden gelen ve durdurulamayan dürtülere uyarak garip hareketler yaparlar. Kimisi de sağna çapan korkular yüzünden hayatlarına cehenneme çevirirler. Kirlenme korkusu ile günde kırk defa elini yıkayan, asansöre minemeyen veya karakedi görünce şeamet korkusu ile uykusu kaçan tipler bunlardır. Feyami Safa'nın "Matmazel Noralya'nın Koltuğu" ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Ben deli miyim?" adlı romanlarında bu çeşit ilginç kişilik örnekleri bulabilirsiniz.

Nevrastenik ve Hissokondriak Tipler : Molière'in "Hastalık Hastası" ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Afsuncu Baba" romanının kahramanı bu tiplerdendir. Kendilerinde türlü onulmaz hastalıklar teşhis eden ve bütün ömürlüri bu işkence içinde geçen kimselerdir.

Perverse (Çapık) Karakterler: Her türlü cinsel çapıklar bu kategoriye girerler. Sadce ve Masoch'dan daha önce bahsetmiştik. Çapık tiplere roman ve hikaye kahramanları arasında rastladığımız gibi yazar kişiliği olarak da bunları teşhis edebiliriz.

André Gide "Corydon" adlı eserinde homoseksüalitenin açık bir savunmasını yapmıştı. Oskar Wilde, Verlaine ve Rimbaud, Şair Nedim Stephan Zweig (Perişan hisler romanında) taraflı ve tarafsız olarak homoseksüalite tema'sını işlemişlerdir. George Sand erkek kılığında gezen bir kadın olarak tranvestitizm denilen bir geçit cinsel sapıklığın temsilcisi idi. Akraba aşkı diye tanınan "incest" de edebiyata girmiş bir konudur. Bu temaya işleyen en eski ve klasik örnek Sophokles'in "Kral Oedipus" trajedisidir. Ethem İzzet Benice'nin "Yakılacak Kitap" romanında da bu konu işlenmiştir. "Fetişizm" denilen cinsel sapıklıkta saç, bacak, göğüs, kalça gibi vücut organlarına veya mendil, külot çizme, pabuç gibi eşyalara karşı duyulan cinsel alaka bahi konusudur. Her çağın aşk edebiyatında bu obje sapıklığının belirtilerine o kadar çok rastlanabilir ki ayrıca misal vermeye lüzum kalmaz. İlgi çekici örneklerden biri de "pedofili" yani cühyancılıktır. Bu sapıklığın dünya edebiyatında en yeni ve unutulmaz örneği W. Nabakov'un "Lolita" sıdır.

Alkolik ve Toksikoman Tipler : Alkolikler roman ve hikaye kahramanı olarak çokça işlendiği gibi, yazarlar arasında da son derece motzuldur. Emile Zola'nın "Assommoir" adlı romanında alkolik bir tip son derece gerçek çizgilerle ve hayat gerçevesi içinde incelenmiştir. Yazarlara gelince; Edgar Allain Poe, ve Sait Faik Abasıyanık iki tip örnektir. Bu iki yazar eserlerinde alkoliklerin iç yaşantılarını da ayrıntılarla anlatmışlar ve çok parlak iç gözlem örnekleri vermişlerdir. Uyuşturucu maddeler ve keyif veren zehirler alışkanlığı da edebiyatı etkilemiştir. Büyük Fransız şairi Baudière, Amerikanın en büyük şairi sayılan Walt Whitman birer toksikoman idiler. Pitrilli'nin "kokain adlı romanında, H.R. Gürpınar'ın "Ben deli miyim?" romanında, Fikret Adil'in "Asmalı Mescit 74" romanında ve şimdi adını hatırlıyamadığım bir yazarımızın "Connet Hanım" romanında toksikomanı enine boyuna anlatılmıştır.

Psikopat tipler: Caniler, hırsızlar, ırsızlar, yüzgüzler, münafıklar gibi topluma karşı eğilimler geliştirmiş psikopat karakterlere birçok eserde rastlanak mümkündür.

Ayrıca örnek vermeye lüzum görmüyorum.

Kişilik ve karakter hakkında söylenenler özetlenecek olursa şu sonuç karşımıza çıkar:

İnsan kişiliği kaynağını kalıttan (biyolojik yapı) ve çevre ile etkileşiminden alır. Kişiliğin nisbeten az değişen temel çizgileri karakter özelliklerini meydana getirir. İnsan kişiliği devamlı bir oluşturma süreci içindedir, buna yapılaşma adı verilir. Yapılaşma bir anlamda çevreye uyumu sağlayacak olan en elverişli kalıpların benliğe mal edilmesi demektir. Sosyal çevreye uyumu sağlayacak kalıplar, o sosyal çevrenin yaratmış ve standart hale getirmiş olduğu bir çok kalıpları ihtiva eder. Toplumun kolektif ürünü olan kalıplar kişiliğin "sosyal boyutu"nu meydana getirirler. Kişi sadece Ahmet, Hama, -jan veya Lei değil aynı zamanda Türk, Alman, Fransız veya Çinlidir. Dili, tutumu, oturması, kalkması buna göre yapılaşmıştır. Yazarın sosyal kişiliğinde bağlı olan özellikleri, onun benliğine mal olmuş veya ona yabancı geldiği yazılarından anlaşılan davranış, düşünce ve duygu kalıpları ile onun sosyal çevresini anlayabilmemiz için bize anahtar hizmetini görürler. Kişilik toplum ve çağın standartlarına uygun ölçüde "normal" kabul edilir. Bu normallik toplumda normal dağılım eğrisine uyan bir dağılım gösterir. "Normal dışı" kalıpları taşıyan belirli karakter tipleri bazen yazarın kişiliğinde, bazen de eserin kahramanları arasında karşınıza çıkarlar. Tanınmış anormal karakterleri edebiyat ürünlerinde okuyucunun karşısına çıkarmak, yazar için abartma yolu ile tasvirlerine kuvvet verme çabasının bir örneğidir,

Edebiyat İncelemelerinde Psikogenelilik Yöntemi:

Bütün psikolojik faaliyetlerin bilinç hallerinden ibaret olamayacağı daha önce belirtilmişti. Düşünce - duygu-davranış bütünü olarak tarif ettiğimiz insan ruhi hayatı bir yaşantı süreci olarak anlatılmak istendiğinde bilinç dışı yaşantıların bunlara sahip olan kişi tarafından tanınmaması nedeniyle böyle bir psikoloji noksan kalacaktır. Şairler ve romancılar yaşantı psikolojisini; bütün kısırlığına rağmen en iyi uyguluyabilmiş ve iç gözlem metedunu en verimli şekilde kullanabilmiş "ampirik-psikoloğlar" olmuşlardır. Buna rağmen onlar, kendi bilinç alanlarının dışında kalmış olan yaşantıları ve değerlendirmeden kullanmışlar, ancak son ürünlerini okuyucuya sunmuşlardır.

İnsan tepkilerini (bu arada yazarların tepkilerini) yaşantılara ifade eden kavramlarla tanımlanmaya çalışmak; insan davranışının nedenlerini yine bu kavramlarla incelemek elbette psikolojik izahlara herkesin anlayabileceği bir açıklık getirir. Fakat insan davranışının (bu arada edebî eser yaratma faaliyetinin)dinamiğini aydınlatmak için bu faaliyetin bilinç dışı nedenlerinin tanınmasına ve bilinç dışı düşünce sürecinin aydınlatılmasına ihtiyaç vardır. Böyle bir araştırma için özel yöntemler, özel kavramlar ve bu kavramları ifade edecek özel terimler gereklidir. Tamamen bir soyutlamaya dayanan bu özel yaklaşım sadece edebiyat ürünlerinin değil,insan eseri olan herşeyin (kültürün,uygarlığın,norm ve değer sistemlerinin, inanışların,kuruların) daha iyi anlaşılmasına hizmet edebilir.Böyle bir yöntem geliştirilmiş ve böyle bir yaklaşımı mümkün kılacak türetilmiş kavramlardan meydana getirilmiş bir bilgi sistemi ortaya çıkarılmıştır.

"Psikanalitik öğreti" (Psikanalitik doktrin) adını alan bu sistemin öncüsü ve kurucusu Viyanalı bir ruh hekimi olan Dr. Sigmund Freud'dur. Başlangıçta ruh hastalarının gösterdiği hastalık belirtilerini aydınlatma çabası ile geliştirilmiş olan bazı kavramlar sonradan zenginleşen bir ilişki düzeni içinde sistemleşmiş,sadece akıl hastalıklarının dinamiğini değil,psikolojik,sosyal ve antropolojik birçok olguları aydınlığa kavuşturan verimli bir düşünce sistemi haline gelmiştir. Dr.Freud'un , 19. yüzyıl sonlarında başlayan ve 1939. da ölümüne kadar,hiç aralıksız,elli yıl kadar devam eden çabaları ile kurulan bu sisteme sonradan onun öğrencileri bazı katkılarda bulunmuşlardır. Bugün az çok farklı görüşlere sahip birçok psikanalitik okullar mevcuttur da,bunların hepsi temel kavramlarını Freud'un öğretisinden almışlardır.

Freud'un ölümüne kadar bizzat kendisinin yaptığı eklemeler ve retuşlarla şekillenmiş olan psikanalitik öğretinin temel varsayımları şu beş ilke ile özetlenebilir:

1. Topoğrafik prensip:

Yaşantılar dünyası (karanlık kutunun içi) şu üç bölgeye ayrılır.Bilinç, ön-bilinç, bilinç dışı. Bilinç dışı yaşantıların yer aldığı topoğrafik alan hepsinden daha geniştir, ve bilinç dışı yaşantılar insan davranışını güdüleyen en aktif ve güçlü nedenler arasında yer alırlar. Ancak bu yaşantılar hiç bir vakit bilinç alanına gerçek cephelerıyla çıkamazlar.

Davranışlarımıza yön verdiğini sanığımız birçok bilinçli yaşantılar aslında bu bilinç dışı ve duygusal yüklü yaşantıların sembollerinden ibarettir.

2. Strüktür (yapı) prensibi:

Yaşantılarımızın içinde yer aldıkları ruhi cihaz, ruhi faaliyetlerinin gerçekleştirilen bir mekanizma olarak düşünülebilir.

Ruhi cihaz (Karanlık kutu) bir birinden az-çok bağımsız ve farklı görevlere sahip parçalardan (yapılardan) ibaret olarak düşünüldüğünde ruhi hayatın birçok özelliklerini daha doğru olarak anlayabilmemiz mümkün olur. Bu üç otonom yapı id-ego ve super-ego'dur. İd ruhi cihazın içinde ve bilinç dışı alanının derinliklerinde yer alan bir dürtüler sistemidir. İlgüdüsel kalıpların meydana getirdiği bu yapı dürtüsel nitelikte yaşantıları, eğilin ve arzuları barındırır. Ruhi cihazın gelişme bakımından en ilkel ve eski (arkaik) parçasıdır. Bu yapıya ait düşünce süreçleri bilinç dışı karakterde olmakla beraber, aynı zamanda mantık düzeninden uzak ve ilkeldir. Bu düşünce süreçleri içinde zaman yer düzeninin önemi yoktur.

Ego, bilincin büyük çoğunluğunu ve aktüel bilinçli yaşantıların hemen hepsini barındırmakla beraber, bilinç dışı düşünce süreçlerinin yer aldığı bir bölüme de sahiptir. Zaman ve yer düzenine, mantığa ve aktüel yaşantılara sahip olduğu için, benliği teşkil eder.

Super ego ise iki yapıdan bağımsız olup engelleyici nitelikte klişe güdülerini taşıdığından buna baskılar ve yasaklar sistemi adı verilir. Super-ego büyük ölçüde bilinç dışı alanında kalır ve mantığa hesap vermek zorunda değildir.

Görülüyor ki dış dünya ile uyumu sağlayacak tepkileri hazırlamak ve gerçekleştirmek için egonun görevidir. Bu arada edebiyat ürünü yaratmak da egonun eliyle gerçekleştirilir. Ancak, ego uyum faaliyetlerinde ruhi cihaz içinde yer alan öteki özerk yapıların etkisinden uzak değildir. Bu yapılar arasında devamlı bir etkileşim, hiç kesintisiz, sürüp gider. Herbirindeki güdüleyici kalıplar, dürtüler, baskılar, duygusal yüklü yaşantılar-Kendi aralarında olduğu kadar-konşu yapılarla etkileşirler, Bu aktif dengeyi anlayabilmek için üçüncü bir hipoteze ihtiyaç vardır.

3. Dinamik prensip :

Freud yaşıntıların güdüleyici potansiyelini izah edebilmek için,soyut bir kavram olan "ruhi enerji" fikrini geliştirmiştir. Psikanalitik öğretilde güdüleyici prensip biyolojik kaynakları bir potansiyeldir. Dürtüsel nitelikte olan bu enerji bilhassa içgüdüsel nitelikteki yaşıntıların duygu yüküne bağlanmıştır. Gerçekten duygusal bakımdan en yoğun yaşıntılar dürtüsel nitelikte eğilimleri ve davranışları ifade edenlerdir. En şiddetli gerilim ve huzursuzluk içgüdüsel tepkilerin engellenmesi sırasında ortaya çıkar.Freud başlangıçta "libido" adını verdiği cinsel enerjiyi tek ruhi prensip olarak kabul etmişti. Cinsel kaynaklı dürtüsel yaşıntıların bütün davranışların anası olduğunu ileri sürmüştü. Ömrünün son yıllarında saldırganlık dürtüsünü de,yine biyolojik kaynaklı ikinci bir ruhi enerji prensibi olarak kabul etmiştir. Dinamik prensibe göre bir yaşıntı kalıbı veya bir kavramsal yaşıntı ne ölçüde duygusal yük taşıyorsa,güdüleyici niteliği de o ölçüde şiddetli olur.Sonuç olarak bu yaşıntılar,ister bilinçli,ister bilinç dışı olsunlar,davranışlara yön vermek için ego'nun davranışları hazırlayan ve gerçekleştiren süreçlerini etkileme eğilimi göstereceklerdir. Ego,bu eğilimlere çok kerre karşı koymak ve onları nötralize etmek zorunda kalacaktır. Zira bu ego 'ya yabancı eğilimleri davranışa dönüştürmesi halinde işinin çevreye uyma olanakları sınırlıdır. Böylece ego'nun dinamik süreçleri ile yabancı süreçler ve yabancı kalıplar arasında devamlı bir etkileşim kurulur. ego'nun bilinç dışı alanında yer alan bu iç etkileşim zaman zaman gerçek bir iç çatışma halinde sürüp gider. Ve ego'nun bilinçli davranışları kadar,bilinçli düşünce sürecinde bunları müteessir olur. Ego kendisine yabancı olan kalıpların bilinçli yönelen baskısı karşısında onları uzakta tutabilmek ve bilinçli sokmamak için enerji harcar. Zira bu yabancı kalıpların bilinçli yaklaşması,bilinçli ego tarafından özel bir duygusal yaşıntı halinde (bunalmı yaşıntısı halinde)algılandığından,ego kendini bunaltma karşı savunmak zorunda kalır, Savunmanın bu en ilkel şekline bastırma (refulman) adı verilir. Ego yabancı kalıpları bastırmada yeteri kadar güçlü değilse,onların bilinçli yansıyan düşünce süreçlerini etkileme gücünü kısmen kabul etmek zorunda kalır. Ancak bu kalıpları gerçek dürtüsel yönleriyle ve topluma aykırı eğilimleriyle ortaya çıkmalarını önlemek için baskı mekanizmaları adı verilir. Savunma mekanizmalarının bilinçli yaşıntılara ve davranışlara yansıyan görünümü bazen hastalık belirtileri halinde ortaya çıkar; bazen de kişinin günlük hayatında ne olduğu anlaşılmayan

bir takım gereksiz davranışlara, ağızdan kaçırılan lüzumsuz sözlerle veya dilsürçmelerine dönüşür.

Savunma mekanizmaları arasında bilhassa edebiyat yönünden önemli olanlardan biri senbolizasyondur. Edebi eserlerde sözlerin, tavlamların ve temaların bilinçdışı yaşantı materyalini açığa vuran senbolik bir anlamı vardır. Bir kavram başkası yerine, bir tema bir başka tema yerine kullanılabilir. Örneğin, pamuk prenses masalında işlenen üvey ana ve prenses düşmanlığı, aslında evrensel bir çatışma teması olan "Elet-kra kompleksini" yansıtır. Edebiyat ürününde de, tıpkı rüyalarda olduğu gibi, yılan penisi, kraliçe anneyi, seyahat ölümü senbolize edebilir. Senbolizmin en geniş örneklerini kolletif edebiyat ürünleri olan masallarda ve senbolizm okulunun geliştirildiği şiirlerde görürüz.

Edebiyatta önemli olan ikinci bir dinamik mekanizma "projeksiyon"dur. Kişi kendisinde inkâr ettiği, hatta hiç tanımadığı eğilimleri, arzuları, dürtüleri en kaba ve rahatsız edici biçimleri içinde (cinsel ve saldırgan dürtüler) başkalarında görmek, onlarda varlığını farzetmek ve öyle algılamak suretiyle kendini rahata kavuşturur. Bazı an ağır akıl hastalıklarında hastanın bu yabancı algılara gerçekten inanması ve düşünce düzenini bu inancını destekliyecek sakat mantık delilleri arayıp bulması haline "hezeyan" adı verilir. Yazarın hezeyanlı akıl hastasından farkı şudur ki, o projeksiyon yaptığı kişilerin kâğıt üstünde yaşayan hayali varlıklar olduklarını bilir ve gerçek kişilere düşman olmak ya da onlardan korkmak zorunda kalmaz. Projeksiyon geniş anlamda ele alınacak olursa normal bir psikolojik süreçtir. Algıladığımız objeleri tanımamıza ve değerlendirmemize hizmet eder. Örneğin, hastane kapısında eli çantalı ve gözlüklü bir bay göreceğ olursak "doktorlar" diye düşünürüz. Aslında bu niteliği ona biz yansıtmışızdır. Bu açıdan edebiyat ürünleri, baştan sona projektif materyelden ibarettir. Fakat, kabul etmek gerekir ki yapılan projeksiyonların hiç olmazsa bir kısmında yazarın ego'suna yabancı nitelikleri dile gelir ve onu bunalıma karşı koruyan bir savunma silahı olarak kullanılır.

Edebiyatta önem taşıyan bir başka dinamik mekanizma da "fantezi" dir. Ortaokul öğrencilerinde çok görülen "gündüz düşü" ders dinlerken kurduğu penbe hüyalar onu sadece sıkıcı ders atmosferinden uzaklara götürmekle kalmaz, bir çok duygusuzluklarına, engellenmelerine, maruz kaldığı baskılara ve kendisini ezen aşağılık duygularına karşı da bunalımı hafifletici bir çare olur. Yazar da çok kere bir kırık

nasa üstünde helva-ekmek yerken kiral sofralarını ızaktırır,karşı evin hizmetçisi o sabah kendisini terslemişken romanında dünya güzeli prenses ayaklarına kapanarak aşkını kabul etmesi için ona yalvarır.

Bir başka mekanizma,tekrarlama yolu ile çözümlenmez."Working through" adı verilen bu mekanizma üzücü bir yaşantının tekrar tekrar hatırlanarak benliğin onda karşı hassasiyetini azaltmak ve dayanıklılığını arttıracak hayali çareleri arama metodudur. Örneğin: Delikanlı sabahleyin babası tarafından çok şiddetle haşlanmıştı.Akşama kadar sahneyi hayalinde belki yüz defa yeniden yaşar.Her seferinde babasına söyleyecek yeni laflar,onu yaptığına pişman edecek yeni çareler bulur.Adeta her seferinde olayı yeniden sahneye koyar ve hayalen oynar.Bu tekrarlama onun manevi acısını her seferinde biraz daha hafifletir.Yazarda bazen eserinde bu yola başvurur, ve kendi problemlerine yeni çözüm yolları araştırır. Bazen insan dürtüsel bir kalıbı olduğu gibi sık sık tekrarlamak ihtiyacını duyar.Tekrarlama dürtüsü (repetition compulsion)adını alan bu eğilim ego'nun kendini zor durumda bırakacak olan bir davranışa karşı hazırlanma gayesini güder.Tıpkı barış zamanında askerî birliklerin yaptığı manevralar gibi,ego savunma güçlerini bu yabancı kalıplara karşı talim ettirerek hazırlar.Böylece gerekli anda ona hakim olabılme çarelerini araştırır.Edebiyatta yazarların baş vurduğu mekanizmalardan biri de budur.

4. Ekonomik prensip :

Ruhi enerjinin,ruhi cihaz içindeki yapılarda dağılımını anlatan bir soyutlamadır. Freud libido'nun başlangıçta id sistemi içinde yer aldığını kabul etmiştir.Öteki özerk yapıların gelişmesi ve ayrışması sonucu libidinal enerji öteki yapılara da geçmiştir.Ancak çevreden gelen uyarımlar cinsel dürtüleri,daha doğrusu iş güdüsel dürtüleri kuvvetlendirdiği ölçüde ruhi cihazın total enerji kantitesi artar.Buna karşılık organizmayı doyuma götüren iç güdüsel davranışların gerçekleşmesi ölçüsünde ruhi cihazın enerji miktarı azalır.^Yani güdüleyici uyarımlar ve bunun yarattığı gerilim (tension)enerji birikimi sağlar ve doyuma götüren davranış ile bunun yarattığı gevşeme enerji tüketimine yol açar.Böylece ruhi cihaz bir enerji ekonomisi bahis konusu olur.Ruhi cihazın otonom yapıları arasında enerji dağılımı bu yapılar arasında bir güç dengesi yaratır.Örneğin:biyolojik dürtüleri zayıf olan kişilerin davranışları id'in etkisinden oldukça uzak kalır.Super-ego'nun enerji yükü çok fazla ise engelleyici kalıplar ve klişeler ağır basar.Ego yeteri kadar enerjiye sahip değilse çevreye uyum olanaklarını iyi sağlayamaz.^Yabancı yapıların baskısına karşı kendini

yetârinde savunamaz,patolojik anlamlı mekanizmalara sık sık başvurur.Öyle kişilere " nörotik" diyoruz.Ekonomik prensipte şu varsayım hakimdir: Otonom yapılardan birinin enerji kantitesi ötekine enerji göğü şeklinde azalmışsa,berikinin enerji toplamı aynı kantitede artmış demektir.Bu varsayımı bir bankanın kasa hesabı ile veya fizikteki " enerjinin korunumu prensibi"ile karşılaştırmak mümkündür.Freud,daha da ileri giderek,ruhi cihazın otonom yapıları içinde enerji dağılımını da aynı varsayımına göre izah etmiştir. Bir yaşantının sahip olduğu ruhi güç,yani güdüleyici enerji kantitesi onun taşıdığı affekt yükü ile yani ona bağlanmış olan duygusal davranış potansiyeli ile orantılıdır.Örneğin:: Belirli bir kavramsal yaşantının belirli bir duygusal yükü vardır.Bu kavram bilince intikal ettiğinde ona refakat eden heyecanlı yaşantıda bilinci doldurur.Yüklü kavramların güdüleyici etkisi daha fazladır."senin için neler yapmam?" "vatan için ölmekte var" gibi ifadeler kavramların sahip olduğu duygusal yükü ve güdüleyici potansiyeli anlatır.Freud duygusal yükün kavramlara bağlanması haline "yatırım" (cathexis)adını vermiştir.Büyük kavramlardan gösülüp başkalarına bağlanabilir.Yaşantılar aleminde yer alan her kavramın,her temanın her ilişki kalıbının böyle duygusal enerji yükü vardır.En yüklü kavramlar bir obje olarak benlik kavramı (narsisik yatırım),yakın kişilere ait kavramlar,kutsal kavramlar (tanrı gibi),sevgili kavramlar,korkulan veya nefret edilen kavramlar(ölüm gibi)dir.Yatırım faaliyeti ömür boyu sürer.En ilkel yatırım narsisik yatırımdır.Daha sonra obje kavramlarına geçit geçit yatırımlar yapılırken buralara göç eden enerji benlik kavramından alınarak aktarılır.

Edebiyatta libidinal veya saldırgan enerjinin belirtilerini görmek her zaman mümkündür.Hatta intra-psişik enerji dengesini ve enerji ekonomisini de anlamak bazen kabil olur.Lise çağındaki çok genç yazarlar,yada kişilikleri bu gelişme döneminde takılıp kalmış olan yazarlar hakim ve sert bir super-ego'nun ekonomik basısını eserlerine yansıtırlar,Asetik eğilimleri (örneğin,bir asker ve rahip hayatının faziletlerini)savunan aşırı idealist yüzde yüz konformist,norm dışı tavırlara karşı tamamiyle insafsız hükümleri kesin,kahramanları sapına kadar faziletli ve dindar yazarlar genellikle böyledir.

İd beskısı hormonların kişiyi yönettiği çorak çağlarda kendini gösterir.Aşk,Aşk,aşk.,sloganı genç şairlerin san'at prensibidir.Bir de pornografi yazarlarında ve obur kişilerin boğaz edebiyatında bu id'dürtülerinin izlerini görebiliriz.

Ego olgunluğu ve ego gücünün üstünlüğü "edebî ustalık" kadar eserin "entellektüel muhteva"sında kendini gösterir. Ego en ince zihni süreçleri barındıran bir yapıdır. Üslûbî hakimiyet, estetik değer sistemlerinin iyi yargılanışı; biçimsel güzellik; zihni kapasiteyi gösteren soyutlama, genelleme, analiz ve sentez gibi işlemlerin edebî çalışmaya kazandırdığı üstünlük, temaların iç tutarlılığı ve kavramlar arasındaki mantıkî bağlantının sağlamlığı, benzetme ve sembol kullanma sanatlarını uygularken okuyucu kitlesinin kollektif değer sistemlerini tanımada ve anlamada başarı, yenilik arama çabası ve yeni biçimler yaratma gücü, gözlem keskinliği, psikolojik zihinlilik (başkalarının yaşantılarını yaşayabilme yeteneği), ego'nun dinamik mekanizmalarını nörotik bir savunma çaresi olmaktan çok sanat hizmetinde kullanılabilmek (süblimasyon) kendi benliğini tanımada ve yaşantılarını değerlendirmede görüşderinliği (insight) ego ekonomisinin, ego potansiyelinin ve ego hakimiyetinin edebiyat ürünlerine yansıyan belirtileridir.

5-Genetik prensip :

Bu ilke ruhi cihazın gelişme dönemlerini inceleme anlamını taşır. İnsan hayatının her döneminde çevresi ile ilişki kurarken, kendi yapısının o dönemdeki özelliklerine o dönemin kişisel ihtiyaçlarına ve bu ihtiyaçları karşılamak için gerekli özel davranış kalıplarına ve ilişki kalıplarına uymak zorundadır. Genetik prensipte ruhi cihazın gelişme tarihi libidinal doyum sağlayan oranların ve bu organlara has ilişki kalıplarının gelişme tarihidir. Freud, ruhi ve cinsel gelişme (psikoseksüel gelişme) adını verdiği bu sürecin her bir döneminde, vücudun belirli ve başka bir bölgesinin libidinal bir üstünlük ve öncelik kazandığını belirtmiştir. (eretojen bölgeler). veya cinsel zevk doğuran bölgeler denilen bu vücut kısımları, kişiye o gelişme başamağında doyum sağliyoarak davranışlar için en çok kullanılan bölgelerdir. Bu dönemde elbette bu bölge aracılığı ile temasa geçilecek olan hedef (cinsel obje), bundan sağlanacak olan doyum tarzı (amaç), bu doyumu sağliyoarak olan davranış tarzı (mod), bu davranış tarzının kişinin o süre içinde bütün ilişki kalıplarına kazandırdığı özellik (modalite), o dönem için tipik ve karakteristiktir. Böylece gelişme ile birlikte insanın uyum sağliyan bütün kalıpları ve bunları gerçekleştiren kişiliği biçimden biçime girer. Her dönemde obje yatırımları, çözülmesi gerekli güçlükler ve problemler, bu problemlerin doğurduğu bunalıma karşı başvurulacak savunma çareleri birbirinden farklıdır. İnsan gelişme yolu ile dönemden ötekine geçerken eski dönemlere ait çözümler memiş problemler, bu dönem için modası geçmiş sayılan uyum kalıp-

ları ve savunma mekanizmaları ego'nun bilinç dışı alanına itilir ve orada beklerler.

Belli başlı psiko-eksüel ve psiko-sosyal gelişme dönemleri şunlardır:

Oto-erotik ve narsisik dönemler (oral, anal ve fallik dönemler),

Oedipal çatışma dönemi (başlıca problem oedipus kompleksi ve içiş edilme bunalımı),

Latans dönemi (cinsel dürtülerin ve davranışların gizlendiği dönem; sosyal ilişkiler bakımından bu döneme homo-erotik dönem, yada erken homo-eksüel dönem) adıda verilir),

Bölüm dönemi ve onu takip eden yeni yetmelik dönemi (burada sosyal-affektif ilişkiler geç homoseksüel dönem denilen bir homo-erotik safhadan geçerek cinsel kimlik kazanma süreci ile heteroseksüel ilişkilere dönüş).

Yeni yetmelik dönemi sonunda genç insan kişiliği yetişkin görevlerini ve niteliklerini benimser.

Edebiyat ürünlerinde bu dönemlerin her birine ait kalıplar veya problemler karşımıza çıkabilir. Burada iki mekanizma rol oynar. Birincisi gerileme (regresyon)dur. Yazar güç çevre şartları veya bunalım yaratan psikolojik nedenler karşısında daha eski bir gelişme dönemine ait kalıpları kullanmaya başlar. Bu durum nevrozlardaki gerilemeye çok benzer. İkincisi takılıp kalma (fiksasyon)dur. Yazar, belirli bir gelişme döneminin problemlerini gözememiş, o basamaktan ileriye atılamamıştır. Kişilik açısından gelişme yetersizliği gösteren bu belirtiyi, yazarın en azından "edebî" karakterinin anormal oluşu arzında yorumlamak yerinde olur. Edebiyat- ta oral karakterli, anal karakterli, fallik karakterli, oedipal çatışmanın ağır baskısını her vakit yaşıyan, yahut homo-erotik fiksasyonları olan, ömrü boyunca bir yeni yetme kişiliğini kararsız ekstremeleri arasında bocalayan yazarlarla karşılaşmak mümkündür. Bunlar arasında ego yetersizliği çok ağır olmıyanlar gerçekten üstün san'at eserleri de yaratabilirler. dostoyevskinin, bodler'in oedipal çatışmaları, Renbo'nun homoseksüel karakteri bunlara örnek gösterilebilir.

Psikanalitik yöntem, getirdiği kavramlar ile edebiyat incelemelerine gerçekten genişlik ve derinlik kazandırmıştır. Diğer san'at ilimlerinde olduğu gibi, edebiyatı bu açıdan ele alan ve psikanalitik kavramlarla değerlendiren çalışmalar sayılamıyacak kadar çoktur. Rastgele bir edebiyat dergisindeki eleştirilere göz atmak bunu görebilmemiz için yeter. Ancak, bu yöntemin verimli olarak kullanabilmesi tekniğin teorik esaslarının iyi bilinmesine ve gözlemci kişinin kendi ruhi cihazını

alet olarak kullanabilme kapasitesine bağılıdır. Dinamik oriyantasyon sadece bilgi edinme ve öğrenim yolu ile değil bir çeşit amosyonel eğitim demek olan mülakat teknikleri ve süpervizyonla kazanılır. Bir sosyal hizmet uzmanı kişisel çalışma yönteminde bu teknikleri geliştirebildiği ölçüde, edebiyat incelemeleri alanında olanları verimli bir şekilde kullanacaktır.

Edebi eserlerin çeşitli skolojik inceleme yöntemleri ile ele alınışı yeterli sayılmaz. Bu eserlerin sadece bir psikolojik olgu değil, aynı zamanda bir toplumsal veri olduğunu, derslerimizin en başında belirtmiştik. Edebiyat incelemelerine bu toplumsal boyutu katabilmek için toplum bilimlerinin geliştirmiş olduğu kavramlara ve yöntemlere ihtiyaç vardır. Burları tanımak ve kullanmak zorundayız.

Edebiyatın Sosyal Niteliği :

Derslerimizin başında edebiyatın bir sosyal olgu olarak tanıtırken, onun, yazarın kalemi aracılığı ile gerçekleşen bir toplum ürünü olduğunu belirtmiştik. Yazar yaratıcı kişiliğini toplumdaki gibi kendisini güdüleyen izlenimlerin ve uyarımları da kendisini kuşatan çevreden alır, demiştik. Bu, aslında sosyal olgunun bir yönüdür. Edebiyat ürünü muhatap olan okuyucu kitlesi ile, iletişim aracılığı ile bir takım kalıplara sahip olur. Bir anlamda kollektif bir kapalı etkileşim süreci sayabileceğimiz ebedi kominikasyon toplum davranışının şekillenmesine yardım eden sosyal bir vakadır. Edebi eser bir toplum ürünü ve toplum davranışını etkileyen bir biçim olarak ele aldığımızda, ister istemez bireysel ölçülerin dışına çıkmak (bir topluma özgü edebiyat)ın o toplum yapıları ve fonksiyonları içinde değerlendirme zorunda kalırız. Toplum bilimleri açısından edebiyatı incelerken ilk sorulması gereken soru şudur: Edebiyat bir sosyal kurum olarak tanımlanabilir mi? genellikle san'atları ve özellikle edebiyatı bir sosyal kurum olarak inceleme eğilimi ve gayretleri son yıllarda önem kazanmıştır. Edebiyat olgusuna vücut veren teknik, ekonomik ve kültürel koşullar ile "edebiyatçılık mesleği"nin yapısal özelliklerini sosyal araştırma metodlarıyla inceliyerek bu olguya kurumlar sosyolojisi içinde bir yer vermek çabaları gittikçe artan bir ölçüde yoğunlaşmıştır. Edebiyatın toplum kurumları ile ilişkisini ele alan Madame de Staël 19. yüzyılın başında bu konuyu ortaya attığından beri, birçok düşünürler toplum ve edebiyat ilişkisi konusunda teoriler ortaya atmışlardır. Problemin gerçek yüzünü meydana çıkarmaya çalışan disiplinli saha çalışmaları ise ancak son yıllara rastlar. Edebi olgunun sosyal kapsamını kavrayabilmek için o iletişim (kominikasyon), Sembol ve sembol sistemleri

kültür ve sosyalizasyon gibi kavramlar üzerinde durmak gerekecektir.

Verbal Komünikasyon ve Sosyal Sonuçlar :

Toplumlarda sözlü iletişim bireysel kalıpların mubadelesini ve yaygınlaşarak kollektif bir karakter kazanmasını son derece kolaylaştıran bir araçtır. Toplu yaşamın bir ürünü olan söz kalıpları bütünü yani dil, aynı zamanda o toplum davranışlarına homojenlik kazandıran ve toplum bireylerini bir arada tutan en önemli güçlerden biridir. Bir toplumun yarattığı standart biçimsel kalıplar arasında dil kendine özgü bir yer alır. Böylece bir senbol sistemi olan dil topluma has duygu, düşünce ve davranış biçimlerinin aktarıldığı söz kalıpları halinde sistemleşir. Dilin yapısal karakteristiği toplumun özelliklerini yansıtır. Böylece dil toplum kültürünün en önemli bir parçasını teşkil eder. Bir söz sanatı olan ve bir sözlü iletişim süreci olan edebiyat, elbette kültürün özelliklerini bize tanıtmada kıymetli bir inceleme alanıdır. Bir toplumun kültürü onun sosyal yapısı ile, kurumları ve fonksiyonları ile yakından ilişkilidir. Sosyal yapı kültür kalıplarını etkilediği gibi edebiyata yansıyan komünikatif kalıpların biçimlerini de, bunların taşıdığı mesajı veya muhtevatı da etkiler. Toplamların dilini inceleme bize senbol sistemlerine ait kalıpların yapısal özellikleri üzerinde toplumun etkilerini kolaylıkla gösterir. Türk Dil Kurumunun halk ağzından söz derleme fasüküllerini karıştıracak olsak, atasözleri kitaplarına ve deyim sözlüklerine bakacak olsak, Türk toplumunun çiftçi ve kırsal karakteri kendini gösterir. Bu özellik dilimizin yapısına da etkilmiştir. Çiftçi çiftçinin dilini konuşur. Çiftçi çiftçi gibi düşünür, ve çiftçi gibi duyar. Bir adım daha ileri giderek şu hipotezi ileri sürmek mümkündür: Çiftçinin dilini konuşan az çok, çiftçi gibi düşünmek zorundadır. Toplamların kullandığı dilin onların düşünce yapısını belirlediği varsayımına Whorf-Sapir hipotezi diyorlar. Whorfiyanist görüş açısından Almanca konuşan Alman gibi düşünür. Fransızca konuşanın düşünce süreçleri Fransız kafasına göre yapılaşmıştır. Farklı toplamların edebiyat örneklerindeki farklılaşmayı kültür farklılığı ile, kültür farklarını da toplumsal yapı farklılaşması ile, izah ediyorlar.

Edebiyat ürünlerinin ve sözlü iletişim temalarının bu topluma özgü niteliği sadece onların toplum davranışının kollektif bir ürünü olmalarından ibaret değildir. Tek kişinin yapıtı olan ürünlerde toplum yapılaşmasının izlerini görmek mümkündür. Bu özellik, edebiyat ürünlerinin topluma arzedilen bir "meto" olma vasfından doğar. Her yapıt, belirli yahut belirsiz, bir okuyucu kitlesinin (audiance)

zevkine ve beğenisine hitabeder. Hele son çağlarda yazar ile okuyucu arasındaki etkileşim, tek yönlü olmaktan tamamiyle çıkmıştır. Bugün gazete tirajları, satış grafikleri "ayın kitabı" kulübü nev'inden çevrelerin hükümleri, ödüller, kritikler, yazara gönderilen mektuplar onunla okuyucu arasında dinamik bir etkileşim halkasının yaratılmasına yardımcı olurlar. Matbaanın icadından beri vuku bulan teknik ilerlemeler (linotip tekniği, rotatifler, kâğıt üretimi ve ulaştırma olanaklarının genişlenmesi) edebi faaliyetleri, diğer yayın türleri arasında tam bir kitle iletişimi haline getirmiştir. Gerek yazarın gerekse giddikçe genişleyen bir çevre içinde toplumlara ait kültürün etkileşmesi kolaylaşmış ve hızlanmıştır.

Yazar ve toplum :

Yazar, bir anlamda "grup sözcüsü" niteliğini taşır. O, sadece kişinin değil, kendi kişiliğindeki sosyal boyutun yani kendi kafasında yerleşmiş bulunan sosyal kökenli "benlik kavramı'nın", yahut sosyal kimliğinin (grup idantitesinin) eğilimlerini ve ölçülerini meydana koyar. Bir yazarın yaptığını incelemek, bir anlamda onun grup eğilimlerini (referans gruplarına ait kalıpları) da tanımak olanakını verir. Yazar sosyal bir varlıktır, ve eserde sosyal bir olaydır. Sosyal bir mahiyet olarak ele alındığında edebiyat ürününün toplum davranışına yön veren eğilimleri yansıttığı görülür. Edebi eser, aynı zamanda toplum içinde yapılaşmış normların, stereotif adını alan kolektif algı kalıplarının, eylem biçimlerinin ve değer sistemlerinin sergilendiği bir fuardır. Edebiyat, bir toplumda kitle iletişimi aracılığı ile eyleme yön veren ve grup davranışının şekillendiren güçlerden biridir. Bu özelliği ile, kamu oyu araştırmalarına uygulanan sosyolojik inceleme teknikleri edebi olgunun incelenmesinde kullanılabilir. Tıpkı eğitim kurumu gibi, edebiyatın da yapılaşmış, kontrolü, hatta resmi olmayan biçimde kutsanmış kalıpları vardır. Bunlar, çağın edebi ölçülerini ve değerlerini meydana getirirler. Revacta olan edebi akınlar toplum içindeki grup eğilimlerinin bir göstergesidirler. Yerleşmiş ebedi biçimler ve ebedi okullar, toplumdaki estetik değerleri yansıtan birer belge olmakla kalmayıp o çağın ve toplumun sosyal yapısına, normatif sistemlerine ve toplumun işleyiş süresine de ışık tutarlar. Çünkü, edebiyat kültürün ayrılmaz ve çok önemli bir parçasıdır. Herkes gibi yazar da toplum kültürünü benimseyerek kişiliğini geliştirir ve sosyal bir varlık haline gelir. Sosyal psikolojinin incelendiği bu süreç "sosyalizasyon" adı verilir. Sosyalizasyon sadece topluma ait sembol sistemlerini ve iletişimin biçimsel yapısını kullanmayı öğrenmek değil; o kalıplarla nasıl düşünülmesi gerektiğini, olguların nasıl yansıtılması gerektiğini hatta nasıl algılanması gerektiğini öğrenmek demektir.

Edebiyat sosyolojisinde dünya görüşü (weltanschauung), Toplum bilinci (volkgeist) ve çağın bilinci (zeitgeist) kavramları bu anlamı taşır. Sosyalizasyon, bir anlamda toplumun veya referans gurubunun zevk ölçülerini, beğenilerini ve tiksintilerini de benimsene demektir. Normları tamamen benimseyen konformist yazarlar belirli bir toplumun ve çağın yaygın özelliklerini yansıtır. Norm dışı kalıpları öneren non-konformist yazarlar ise yaygın toplum davranışına zıt bir eğilim gösterilir. Norm dışı kalıpları öneren non-konformist yazarlar ise yaygın toplum davranışına zıt bir eğilim gösterirler. Bunlar bir başka kuşağın öncileri de olabilirler. Bir toplum veya gurub içinde cırf bütün eylem biçimleri (işbirliği, rekabet, çatışma) edebî eylem alanında da kendini gösterir. Bu eylem biçimleri toplumun ve çağın özelliklerini yansıtan edebî okullar halinde yapılaşırlar. Burada doğu ve batı kültürleri için ortak sayılabilecek edebî eğilimlerin anoak birkaç tanesi üzerinde kısaca durulacak ve bunların sosyal anlamı tartışılacaktır.

Edebî okullar :

Günümüzde "saf kültür" antırapoloğların inceleme alanını teşkil eden borneo'nun kuytu ormanlarında ya da Amazon'un iç bölgelerinde yaşayan ilkel kabilelerinde belki halâ yaşamaktadır. Anoak, uçak motoru homurtusunun ve transistörli radyo sesinin buralardaki sessizliği de artık bozmuş olması muhtemeldir. Kültür alış-verişi uygarlığının en eski çağlarından beri vuku bulan ve son zamanlarda hızını akıl almaz ölçüde arttıran bir süreçtir. Ulaşım bakımından dünyanın küçülmesi ve kitle iletişimi araçlarının (mass media) çok gelişmiş olması bu süreci kamçılamaktadır. Buna rağmen bir dünya kültüründen ancak kısmen bahsedilebilir. İnsan uygarlığına yön veren yaygın kültür sisteminin iki kaynağından bahsetmek mümkündür. Tarih boyunca zaman zaman çaprazlaşan ve birbirini etkileyen bu iki kültür eğilimi doğu ve batı kültürleri olarak adlandırılabilir. Bugün hakim olan ve dünyayı şiddetle etkileyen kültür batı kültürüdür. Bunlardan her ikisinin kaynağının Asya olduğu tahmin ediliyor. Doğu kültürü ilk örneklerini Mezopotamya ve Hint yarımadasında göstermiştir. Batı kültürünün ise Giritte ve Anadolu'nun Ege kıyılarında ilk defa boy gösterdiği kabul ediliyor. Her iki kültüre de katkıda bulunan yabancı unsur tek-Tanrı kavramını getiren Yahudi katkısıdır. Aslında bu kavramın Mısır medeniyetinden Filistine getirilmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Anoak, batı kültüründe Tevrat ve İncil aracılığı ile, doğu kültüründe de İslâm dini aracılığı ile tek Tanrı fikri ve buna bağlı temalar önemli bir yer tutmuştur. Bu nedenle batı uygarlığına ve kültürüne "Yudeo-Grek" (Yahudi-Yunan) kültürü derler. Doğu ve batı kültürleri Haglı seferlerinde, İslâm imparatorluğunun Avrupanın batısına

yayıldığı dönemde, daha önce büyük İskender'in seferleri sırasında ve son olarak İstanbul'un fethinden sonra birbiri ile temasa gelmiş ve birbirini etkilemiştir. Bütün kültür biçimleri gibi edebiyatın da bu iki kültürde farklı yapılaşmış olması beklenirdi. Bu bir dereceye kadar doğrudur. Ancak, edebi eğilimler arasındaki fark sadece yüzeyseldir. Daha doğrusu, farklılaşma kronolojik bir farklılaşmadır. Bazı değişimler tıpkı toplum yapıları gibi batıda daha önce ortaya çıkmıştır. Derinliğine bir bakış edebi okulların aynı zamana rastlamamak şartıyla aynı temel karakteristikleri gösterdiğini ortaya koyar. Örneğin, klâsik ve romantik eğilim, senbolizm ve realite ile ilişki her iki kültürde benzer belirtiler geliştirmiştir.

Edebiyatta Toplum Davranışının Temel Çizgisi: Epope.

Bütün toplumların edebiyatında ortak olan özellikler toplumun kolektif ürünleri olan destanlarda ve masallarda hiç değişmeksizin yer alırlar. Bunlar belirli bir yazarın değil toplumun kolektif edebi ürünüdürler. Toplumlar destanlarını kendileri yaratırlar. Tıpkı masallar gibi, atasözleri ve maniler gibi; destanlar da halkın, halk zevkinin, halk eğiliminin, halk düşüncesine ve duygularının ortaya koyduğu eserlerdir. Bunlar hemen daima anonim dirler. Ve yazılı olmaktan çok ağızdan ağıza nakledilen materyeli meydana getirirler. Epope'nin yani destan türünün masaldan ve öteki folk ürünlerinden farkı, onun toplum veya gurubun varlık şartı olan sosyal koşullarla sıkı sıkıya bağıntılı oluşudur. Öyle ki toplumun her ferdi, destanda kendi sosyal kişiliğinin (grup identitesinin) aksini bulur. Milletler kendilerini millet olarak var eden ve yaşatan şartları destanlarında anlatırlar; kökenlerini bu temalarda arama çabası içindedirler. Toplum olarak yaşamak ve hayatta kalma uğraşlarının sözlü ifadesidir. Destanlar onlar için, Yunan kozmogonisinden Romus ve Romulus destanına Kalabela efsanesinden Niebelungun öyküsüne, Ergenekon masalından Oğuz destanına kadar bütün epik materyel böyle mağeri bir varolma çabasının projeksiyonundan ibarettir.

Masalda ise kişisel klişeler ve toplum gruplarına ait belirli kimlikler canlanıp dile gelirler. Masallarda engin bir senbolizm hakimdir. Senbolizasyon sınırsız ve irreeldir. Masal bilinç dışının en köklü (mukleer) temalarını tercüme eder. Keloğlan, Sabırtası, Zümrüt-ü anka kuşu, dev, cin, peri.... çağlar boyunca kişilerin ortak yaşamında yer almış problemleri, çatışmaları ve özlemleri gün ışığına çıkarır. Masal mantığı, bilinç dışının mantığa sığmayan düşünce sürecine (paraloji) çok benzer.

Edebiyat ürünlerinin ve sözlü iletişim temalarının kolektif vasfı en çok bu folk materyalinde kendini gösterir. Denilebilir ki destanlar ve masallar çağlar

boyunca ana ilkeleri hiç değişmeyen bir edebi okulu sürekli şekilde temsil ederler.

Klâsisizm :

"Klâsik": Biçimde statik oluşu, estetik değerler sisteminin sürekliliğini, sağlamlığını ve cari kültür kalıplarının karşı konulmaz hakimiyetini ifade eder. Batı kültüründe komedi-trajedi ayırımı, zaman-mekan birliği kuralları gibi biçimsel kalıplarda göze çarpan tek düzeliliğin yanı sıra; muhtevaya ait değişmez kurallar vardır. Komuların seçilişi ve yargılanışı da belirlidir. Kaderin insanlara, krallara, hatta Tanrılara üstünlüğü ilkesi hakimdir. Değişmez olana karşı konulmazlık, klâsik edebiyatın baş tema'sıdır. Bu edebiyatta toplum yapısının insan gücünü aşan statik katılığı, yapıların dokunulmazlığını temsil eden algılayışı; kurumların kendi varlığını koruyucu gücünü görür gibiyiz. Kölelik düzeninin ve ilkçağ imparatorluklarının insanı ufalıyan ehramlarını, tapınaklarını, Tanrı-krallarını sezer gibiyiz. Bu, eski Yunan'da böyledir; Elenistik çağda böyledir; Roma'da böyledir.

Doğu klasiği (divan ve hamseler), düzene saygının aynı kesin ve bağlayıcı kurallarını muhafaza etmiştir. Esasen klasizim her yerde muhafazakarlık (tutuculuk), hatta daha ötesi tutuouluğa mecbur olmanın güzelliğini savunan bir estetik değerler sistemidir. Klâsisizm, devamı gerekli olan ahengin ve olanla yetinmenin savunucusudur. Rönesansta batıda yeniden ortaya çıkan klâsizm, kliseye karşı hümanist anlayışın (yani semavi hükümlerliğe karşı insanın) savunulması kavgasından doğmuştur. Batı rönesansında eskiye dönüş, bir çeşit ilericiilik sayılmıştır. İnsanın insana dönüşü ve insanı konu edinişi (humanizma), ister istemez ilk çağın klasik örneklerine dönmeyi gerektirmiştir. Kaldı ki, ortaçağın sona ermesiyle birlikte güçlenen merkezi krallıklar, toplum biçimlerine yeniden bir süreklilik ve üstünlük getirme yoluna girmişlerdir.

Romantizm :

Batı kültüründe romantik akımın iki dönemi ve iki biçimi vardır. Bunlardan birincisi dinsel masallar, ikincisi halk destanlarıdır. Kesişlerin evliyaların ve şövalyelerin öyküleri; insan gücü üstünde çabalara özlemin fanteziye ve abartmaya düşkünlüğünün ifadesidir. Burada mistik bir renk içinde, realiteye karşı tiksintinin birçok belirtileri karşımıza çıkıyor. İnsanlar bu tahammül edilmez dünyadan kurtulma özlemi içindedirler. Doğu kültüründe bu tip romantizme tekabül eden örnekler Hazreti Ali öykülerinde karşımıza çıkar.

Batıda ikinci romantik dalga 19.yüzyılda ve büyük ihtilâlin sasin-
taları arkasından ortaya çıkmıştır.Hernanie temsilini çalgınca alkışlayan heyecan-
lı gençler cari kültüre omuz silkerak hayâl kanatlarında büyük uçuşlara hazırla-
nıyorlardı.Burada romantizmin âbha doğrusu bir yaşantı biçimi olarak "romatizm"
in psikolojik bazı karakteristikleri üzerinde durmak istiyorum."Romantik" eğilim
yeni psikolojisinin en belirli çizgisidir.İhtiras ve heyecan,delikanlı'nın özelli-
ğidir.Sevgilisi uğruna ihtihar fikri anoak bir lise öğrencisini etkiler.Omun için
ölesiye sevmek,ya da öldüresiye nefret etmek vardır.İkisi arası yoktur.Bu yaşta
gencin en göze çarpan eğilimlerinden biri de otorite'ye karşı isyanıdır.Uzlaşmaz
idealizmi ile,fazilete adanmış kılıcı ile ve gerçeği görmeye yanaşmayan gözleri
ile yeniyetme biraz da Don Kişot'u andırır.Zaten romantiklerin prensidir.Don Kişat
Ne çare ki,yaratıcısı onu alay etmek için yaratmıştır.

O halde romantizm,"isyan toplumlarının" yada "isyan guruplarının" edebi
biçimi olarak karşımıza çıkıyor.Bu romantik eğilim bunalımlı,çatışmalı çağ-
ların,norotik kuşakların bayrağıdır."Romantizm" de romantik eğilimin edebi bir
okul olarak kurumlaşmış görünümüdür.

Realizm:

İnsan da "reel" duygusu ve varsayım,onun tarihinden daha eskidir.
"gerçek" fikri,insan düşüncesinin tamamlayıcı bir parçasıdır."realite" (gerçeklik)
yaşantısı,algılarımızın yorumundan doğar.En saf gerçek kaynağını varlıktan alır.
bir şey gerçekte varsa (var olarak algılanmış ise) o gerçeğin ta kendisidir.Kişi-
nin var olduğuna inandığı şeyleri ifade etmesi sübjektif olarak ifadeye gerçeklik
damgasını vurur.Gerçeği ifade eden fikrin diğer gerçekler ile mantiki bir ilişki
içinde bulunması,yani bir iş tutarlığa sahip olması gerekir.Böyle bir iletişin
örneği"reel" yani gerçeği yansıtan bir niteliğe sahip olarak kabul edilir.Edebi-
yat ürünleri arasında tarih biyografi ve hatırat türleri tam gerçek olmak iddia-
sıyla ortaya atılır.Gerçeğin daha hafif bir basamağı "realist" yazılardır.Realist
eğilim tam gerçeği anlatması bile gerçek olması mümkün nitelikleri dile getirmeye
çalışır.Realizm de edebiyat ürününün mantığı zorlamaması,bilimsel kanunlara ve
toplumda sık rastlanan olgulara aykırı düşmesi beklenir.Realist ürünler dahi tam
gerçek olmadıkları için"dereel" (gerçek olmıyan) olgular katogorisine girerler.
İse de bunlar "irreel" (gerçek dışı)değildirler.Mümkün fakat varit olmıyan vaka-
lardır.Bir edebi okul olarak realism romantizmin karşıtıdır,ve 19.yüzyılda çok

gelişmiş olan bilimsel zihniyetin edebiyata yansıması bir belirtisidir.

Edebiyatta Fantastik Unsurlar:

Edebi yaşantıların gündüz rüyaları ile yakın bir benzerliğe sahip olduklarına daha daha önce değinilmişti. Bazen edebi örneklerde karşınıza çıkan fantezi romantizm'den çok daha ötede gerçeklik fikrini zorlar. Dünyada mevcut olmayan situasyonlar, hatta başka seyyarelerde geçen olayları anlatır. Bunların bir kısmı hayalen dahi olsa vukuu muhtemel hipotezlerdir. Örneğin Jules Verne'nin ay seyahatleri, H.G. Wells'in bazı hikaye konuları bu çeşittir. Gerçek dışı (irreel edebiyatın mantığı her vakit zorladığı söylenemez. Bunlar arasında öyle bir tür vardır ki gerçek dışı olduğu kadar mantık dışıdır (irrasyonel). Burada mantık kuralları ile tam bir çelişme söz konusudur. Düşünce düzeninde bir çelişki ve saçmalık (absürdite) bahis konusudur. Kulliver'in Uçan Ada Seyyehati, Ionesco, nun gergedanı, L. Carroll'un Alice harikalar Diyarında isimli bir rüyayı anlatan eseri, Marcel Aymé'nin Eğreti surat ve Duvar geçen hikâyeleri bu türdendir. Yazarın mantık dışı anlatım tekniğine bas vurması belirli temaları hayali situasyonlarda rahatça işleyebilme eğiliminden doğar. Burada sembolik anlatım tarzına yaklaşıyoruz ki masal türünü çok andıran bir edebi biçime girer.

Sembolizm:

Edebiyatta sembolizm 19. yüzyıl sonlarında resmi bir okul halinde şekillenmiştir. Sembolistler sübjektif yaşantılarını sembolik kalıplarla değerlendirmeye çalışan edebiyatçılarıdır. Çok kere toplum gerçeğinden kaçma ve benliğe eğilme arzularını temsil ederler. Sembolizm insan ilişkilerinin gevşediği, toplum düzeninin tedirginliği yol açtığı dönemlerin belirtisi olan bir edebi eğilimdir.

Sürrealizm:

Edebiyat türünü sürrealizm de sadece irreel ve irrasyonel olmakla kalmaz, aynı zamanda anlamsızlaşır ; daha doğrusu anlatım kalıpları topluma özgü kolektif, sembolik niteliklerini kaybederler ve kişiselleşirler. psikanalizdeki serbest çağrışım tekniğinden aktarılmış bir yöntemle yazar bilinç dışının baskısı altında aklına gelen her kelimeyi veya anlamsız gâğada geçirir. Sonuç, rüya sayıklamalarını veya şizofreniklerin konuşmalarına benzeyen bir söz dizisi halinde karşınıza çıkar. Bu materyel arasında okuyanda yarattığı ses çağrışımları ile ya da anlam benzerlikleri ile bir estetik zevk tonuna uğrayanları da vardır. Sürrealizm, ve dadaizm akımlar sosyolojik açıdan toplum düzeninin bozulduğu, çözüme ve dağılma belirtilerinin baş gösterdiği kişisel bunalmaların ağır bastığı savaşı sonu, saçkınlık dönemlerine raslar.

İnceleme Yöntemi Hakkında Son Söz :

Edebiyat olgusunun niteliklerini çeşitli açılardan tanıtmaya çalışan bu bilgiler, aynı zamanda onu inceleme yöntemlerini de göz önüne sermeye çalışmıştır. Bu bilgilerin yardımı ile bir edebi eseri incelemek için şöyle bir sıra izlemek verimli olur:

1. Eserin yapısal özelliklerini tanımaya çalışmak, anlatım tarzı, dili, gramatikâl ve sentaktik yapısı, üslubu, tasvirleri, teğbihleri sembol kalıpları, bunların dizilişi ve bağlantısı, edebi biçim ve türlerle olan ilişkisi, . . . incelenir.
2. Eserin nuhtevası ele alınır. Okuyucuya iletilen mesaj, temalar, yargılar, nakledilen normlar ve değerler. . . incelenir.
3. Üçüncü basamak elimizdeki örneği değerlendirmek suretiyle yazarın kişiliği hakkında bilgi edinilmeğe çalışmaktır. Yazarın gerek anlatım tarzında, gerekse anlattıklarında dile gelen kişisel eğilimler, edinilmiş kalıplar neş'e veya karamsarlık, hakiniyet veya pasivite, konformizm veya isyan incelenir. Bu bilgileri yazarın kişiliği hakkında bilgi verecek olan başka kaynaklara baş vurarak tanımlamak gerekli olabilir.
4. Edebi eseri incelenenin son safhası yazarı yaratan toplum ile onu bu eseri yazmaya güdüleyen çevre şartlarını anlama çalışmaktan ibarettir. Yazarın sosyal kişiliği hakkında verdiği ip uçları, onun temsil ettiği toplum gurupları ile ilişkisini meydana koyar. Bazen yazar toplumu tasvir eder. Fakat bu anlatış kendi açısından dır. Mensup olduğu okul ve kendi edebi eğilimleri onun toplumu ve çağı hakkında bizi aydınlatır. Bir yazarın sosyal attitudünü en çok değer yargılarında kendini ifşa eder. Bütün bu bilgileri doğruya en yakın bir şekilde değerlendirebilmemiz için yazarın toplumu ve çağı hakkında tarihsel bir perspektife sahip olmamız gerekir. İnsanların hayatı ve toplumların serüveni hakkındaki kültürümüz burada en büyük yardımcımız olacaktır.

Tarih ve sosyal bilgiler kültürümüzü genişletecek kaynaklardan bir tanesi de bizzat edebiyat incelenelovidir.

Edebi eserleri analizeci bir gözle okumanın ve bu çabaya hiç durmadan devam etmenin, daha sonraki çalışmalara destek olacağını hatırlatmak isterim.